
ÚVODEM MODULU SOCIOLOGIE PRO EKONOMY

Tento modul představuje studijní oporu pro distanční studium ekonomicko-správních studijních programů. Distanční opora je specifická forma, která vyžaduje schopnost koncentrace a aktivního přístupu ke studiu. Tato opora by měla nahradit kvalitní prezenční výuku i úlohu učebnic a skript.

Při tvorbě distančního modulu sociologie se jednotlivé kapitoly koncipovaly v historické posloupnosti. Tudíž se u studentů předpokládají základní znalosti ze společenských věd v rozsahu středoškolského učiva. Celý modul je rozdělen na dvě části. V první je student seznámen se vznikem sociologie jako důsledkem destrukce tradiční společnosti a rozporuplného vývoje společnosti moderní. Historický pohled je doplněn pohledem antropologickým, který chápe lidskou kulturu jako soubor prostředků, které mají lidem umožnit řešit problémy přežití v přírodním prostředí. Výklad je doplněn přehledem základních sociologických pojmů a údajů nejčastěji citovaných osobností německé, francouzské, anglické a americké sociologie. Text rovněž obsahuje přehled hlavních směrů sociologického myšlení 20. století.

Druhá část modulu sociologie je věnována aplikovaným sociologickým disciplínám, především sociologii práce, struktuře pracovníků v ekonomice, představuje organizaci jako sociální systém, který je produktem lidské společnosti, charakterizuje pracovní skupiny, hierarchii a synergii řízení podniku, rozebírá kvalifikuje a řeší pracovní konflikty.

Na první pohled by se mohlo zdát, že předložená distanční opora je obsahově náročná. Proto je struktura modulu uspořádaná v logické návaznosti. Přímo krokovou metodou provede studenta jednotlivými kapitolami a spirálou jej bude vracet k logickým souvislostem z těch předchozích. Zpětnou vazbu zajišťuje shrnutí učiva, otázky a korespondenční úkoly v každé kapitole. Součástí kapitol bude přehled doporučené literatury a dalších pramenů, které byly vybrány i z hlediska své dostupnosti.

Modul sociologie představuje studijní oporu pro distanční studium a je závazným fakultním kurzem pro bakalářský a magisterský studijní program Hospodářská politika a správa.

Cílem studijní opory je seznámení s teoretickými i praktickými poznatky sociologického poznání člověka a společnosti, které je nezbytné při úspěšném uplatňování ekonomických profesí ve společenskoekonomické praxi.

Předkládaný studijní materiál umožňuje pohled na složitou strukturu člověka, jeho místo a úlohy ve společenských, profesních a pracovních skupinách a tím vytváří konkrétní poznání sociálně ekonomické reality .

Modul je uspořádán do 12 kapitol, které odpovídají reálným výukovým týdnům jednoho semestru.

Struktura jednotlivých kapitol:

1.. Vznik sociologie jako vědy.

V první kapitola pojednává o hlavních sociologických směrech. Charakterizuje základní školy a směry v sociologickém myšlení. Objasňuje objekt a předmět sociologie.

V závěru kapitoly se zaměřuje na vývoj československé a české sociologie.

2 Sociální konflikty

V této kapitole navazuje teorie konfliktů, která je protikladem konsensuálních teorií uvedených v první kapitole. Charakterizuje Coserovu analýzu sociálního konfliktu, krajně kritickou verzi teorie konfliktu Ch. Millse, Dahrendorfovo pojetí sociálního konfliktu i systematickou verzi sociologie konfliktu R. Collinse.

3. Interpretativní sociologie

V kapitole jsou charakterizovány moderní sociologické směry, jako je symbolický interakcionismus, kde představuje G. Meada, Ch Cooleyho, W. Thomase a jejich pojetí člověka jako aktivní a tvůrčí bytosti a zajímavou Goffmanovu a Duncanovu verzi sociálního řádu. Dalším moderním směrem byla fenomenologická sociologie A. Schutze. Rozhraní mezi symbolickým interakcionismem a fenomenologickou sociologií vyplňuje Garfinkelova etnometodologie .

4. Společnost a její vývoj

Se vznikem lidové společnosti jsou spjata sociologická paradigmatata, která se mění se společenským rozvojem. S tím souvisí následující analýza globálních problémů lidstva a problematika přežití.

5. **Sociální skupiny**

V této kapitole se zaměříme na postavení člověka v sociální skupině a na význam pozice skupin ve společnosti. Rozčleníme si sociální skupiny a budeme blíže charakterizovat formální, neformální i referenční skupiny a pohyb jedince mezi nimi. Vysvětlíme si, sociální pozici a sociální roli, které jsou pro člověka identifikační. V závěru kapitoly probereme vztah organizace k demokratické společnosti.

6. **Sociální struktura společnosti**

Představujeme třídní, konsensuální a stratifikační paradigmatu sociální struktury společnosti a změny sociální struktury, jako důsledek sociálně ekonomického pohybu společnosti. Blíže si řekneme o výzkumu sociální struktury.

CÍL MODULU SOCIOLOGIE PRO EKONOMY

Po úspěšném a aktivním absolvování tohoto MODULU

Budete umět:

- **pochopit**, jak vznikla věda o společnosti
- **definovat** základní sociologické pojmy
- **charakterizovat** a částečně **analyzovat** mnohé společenské procesy, jevy a vztahy
- **orientovat se** v teoretických východiscích sociologie práce, zejména ve formování sociální struktury podniku
-

Budete umět

Získáte:

- **přehled** o sociologických názorových proudech, které se vytvářely s vývojem společnosti.
- **orientaci** v otázkách společenské struktury a společenských vztazích.
- **informace** o problematice vzniku sociální struktury podniku a vývoji sociologie práce
- **vědomosti** o struktuře a fungování sociálních, politických a ekonomických procesů ve společnosti
- **přehled** o nejčastějších sociálně patologických jevech ve společnosti a možnostech jejich předcházení (prevence)

Získáte

Budete schopni:

- *se lépe orientovat v otázkách společenského vývoje, složitosti sociální struktury*
- *využívat vědomostí k poznání a usměrňování (řízení) společenských procesů, jevů a vztahů, zejména v podmínkách organizace a podniku*
- *využívat svých znalostí k vyšší efektivitě pracovní činnosti*
- *minimalizovat negativní následky sociálního chování a jednání*

Budete schopni

NEZAPOMEŇ NA ODMĚNU A ODPOČINEK

Právě jste absolvovali vstup do modulu SOCIOLOGIE PRO EKONOMY. Odměna a odpočinek
Jistě si potřebujete odpočinout. Otevřete si okno, protáhněte se a dejte si
něco k pití. Nešetřete s cukrem, potřebují ho vaše mozkové buňky.
Dejte si 20 minut pauzy a „jdeme na to“!

Průvodce studiem 1

Po malém občerstvení můžeme pokračovat. Nyní se pustíme do první kapitoly. Pokud je to možné, učte se vždy na stejném místě a za stejných podmínek. Připravte si učebnici dějepisu nebo encyklopedii a prostudujte si období první poloviny 19. století až do konce 20.století. Zaznamenejte si heslovitě nejdůležitější historické události do bloku. Pokud nemáte potřebnou literaturu, využijte internet. Až budete historicky v „obraze“, začněte s první kapitolou. Nesnažte se historické informace ošidit! Snažíme se o společný nejefektivnější studijní postup celým modulem. Bez základních vědomostí nemůžete pokračovat.

Pokud máte nastudováno, vítáme Vás v první kapitole.

Co psát do Průvodce

1 VZNIK SOCIOLOGIE JAKO VĚDY

Úsilí porozumět společnosti, ve které člověk žije, provází lidstvo od nepaměti.

Objektivní a systematické studium lidského chování a společnosti se začalo rozvíjet až na počátku 19. století.

Sociologie vznikla v souvislosti s převratnými sociálními změnami, zejména díky francouzské revoluci (1789) a evropské průmyslové revoluci. V podstatě šlo o rozpad tradiční (feudální, stavovské) společnosti.

Zásadním krokem bylo to, že věda nahradila náboženství a stala se klíčem k chápání světa.

Za hlavního zakladatele sociologie je považován Francouz **Auguste Comte** (1798 – 1857), který roku 1840 napsal šestisvazkovou práci

Kurz pozitivní filosofie, ve které poprvé použil slovo sociologie (z latinského *societas* – společnost, řeckého *logos* – věda).

Sociologie podle Comta měla vědeckými metodami odpovědět na otázky:

Jak se společnost udržuje ve stavu rovnováhy ?

Jak vzniká a trvá řád ?

Jak se společnost mění ?

Podle jakých zákonitostí a na základě jakých příčin se odehrává vývoj či pokrok ?

August Comte rovněž zavádí termín :

sociální statika – představuje pevný společenský řád starého režimu

sociální dynamika – charakterizuje vývoj společnosti a její změny.

Vývoj společnosti a vývoj myšlení považoval za identický proces, proces *pozitivistický*. Podle Comta prochází vývoj lidského myšlení, jak v jednotlivci, tak v celém lidstvu, třemi stádii:

1. teologické stadium – člověk věří v možnost absolutního poznání, hledá je nebo se domnívá, že k němu už dospěl.

Uvnitř teologického období rozlišujeme opět tři stadia :

a) *animismus* – člověk pokládá jednotlivé objekty za oživené či oduševnělé

b) *polyteismus* – člověk vztahuje věci a události k jediné nadpřirozené síle, která stojí nad nimi

c) *monoteismus* – člověk nahrazuje jednotlivá božstva nejvyšší bytostí

2. metafyzické stadium – místo nadpřirozených sil (božstva) přicházejí abstraktní síly, člověk se snaží přiblížit se přírodním vědám.

3. pozitivistické stadium – člověk se snaží pozorováním a vlastním rozumem poznávat zákony, podobnosti a posloupnosti v daných faktech.

Rozeznáváme čtyři základní etapy vývoje sociologie :

1. Etapa spekulativní sociologie

(klasické období) trvala zhruba do roku 1918.

V tomto období bylo málo empirických prací, sociologie se vyvíjela v podobě velkých teoretických systémů, které byly inspirovány především darwinismem, rozvojem fyziky, chemie a psychologie.

August Comte (1798 – 1857) francouzský filosof

Usiloval o zdokonalení stávajícího společenského stavu. Je zakladatelem *teorie pozitivismu*. Odmítá prosazování společenských změn revolučními převraty. Úkolem společnosti je vzájemný soulad – konsensus. Harmonii mezi sociálními silami zajišťují ve společnosti tři skupiny lidí :

- vůdci – řídí
- kněží – ovládají naši mysl
- ženy – emocionálně

V Comtově **pozitivismu** převládají výrazně prvky *konsensuálního přístupu*.

Karel Marx (1818 – 1883) německý filosof.

Za hlavní problém společenského vývoje považoval sociální otázku, tj. problém tříd a třídního boje. Marx zdůrazňuje význam vzájemného působení člověka a společnosti. Lidé se na jedné straně musí přizpůsobovat novým podmínkám, na straně druhé nové podmínky vytvářejí. Charakterizuje konflikt mezi třídou vlastníků výrobních prostředků a třídou, která byla vlastnictví zbavena.. Proto narůstá ekonomický, politický a ideologický konflikt. Marx je představitelem *teorie třídního boje a teorie revoluce*

Herbert Spencer (1820 – 1903) anglický filosof.

Aplikoval na společnost Darwinovu evoluční teorii. Společnost chápe jako živý organismus, který vznikl živelně a jako součást přírody je řízen přírodními zákony. Za základní buňku společnosti je považován jedinec. Je zastáncem přirozeného výběru. Vládnou schopnější, méně schopní a chudí jsou ovládáni. Do přirozeného vývoje společnosti by se nemělo zasahovat.

Spencer je představitelem *biologického směru*.

H.C. Carey

Snaží se aplikovat na společnost zákonitosti z matematiky a fyziky. Snahou je, vyjádřit sociální jevy a procesy kvantitativními metodami.. Člověk je považován za molekulu společnosti, sdružování lidí je vysvětlováno zákonem gravitace apd.

Carey je představitelem *mechanického směru*.

Le Play (1806 – 1862) francouzský filosof

Tvrdí, že morální, ekonomická a kulturní úroveň, společenský růst i úpadek, je určován zeměpisnou polohou, podnebím, kvalitou půdy, nerostným bohatstvím atd. Chování člověka je podmíněno přírodním prostředím.

Le Play je představitelem *geografického směru*

Georg Simmel (1858 – 1918)

Sociologii považoval za vědu o formách socializace člověka, o mezilidských vztazích, které si přes změny dějin zachovávají svou formální totožnost. Skupiny nejsou vždy harmonické a konflikt určitého stupně je hlavní podmínkou jejich existence.

Simmel je představitelem *formalistického směru*.

Gustav Le Bon (1841 – 1931)

Ve své knize *Psychologie davu* tvrdí, že hlavním rysem davu je průměrnost a krajní citlivost. Jedinec ztrácí v davu svou osobnost a stává se automatem bez duše.

Le Bon je představitelem *psychologizujícího směru*

Emil Durkheim (1858 – 1917)

Pokusil se vysvětlit sociální jevy bez pomoci psychologických či naopak biologických činitelů, vytvořil teorii dělby práce a sebevraždy. Svět se podle něj skládá ze sociálních jevů, které jsou neosobní, vytvářejí na jedince vnější tlak a člověk se jim musí přizpůsobit. Durkheim je považován za zakladatele moderní sociologie a je představitelem *sociologického směru*

Max Weber (1864 – 1920)

Zná teorii Marxe a Engelse, ale s řadou věcí nesouhlasí a vytváří novou koncepci sociologie. Zavádí *metodu ideálních typů*, ve které vytváří modely ideálních skutečností, které pak srovnává s realitou (přínos pro metodologii). Položil základy modernímu sociologickému uvažování o politice. Při vysvětlování politiky uplatňuje tři typy moci :

1. charismatickou moc – úspěšnost vůdců je založena na kouzlu osobnosti
2. tradiční moc – mocenské postavení se dědí (feudálové)
3. legální moc – je založena na právních zákonech (parlament)

Weber je rovněž představitelem *sociologického směru*.

Vilfredo Pareto (1848 – 1923)

Zaměřuje se na jednání lidí a jeho příčiny, které hledá v subjektivních pohnutkách. Vytvořil *teorii cirkulace elit*. Pareto společnost dělí na elity a masy. Elita je sociální skupina, která ovládá společnost částečně silou a částečně přesvědčováním a manipulací. Věcně popisuje, jak se elita dostává k moci, ale časem degeneruje a je nahrazena elitou novou, schopnější. Příčinou degenerace je izolace od schopných a silných jedinců z nižších tříd. Tento koloběh elit je jádrem politického dění a dějiny jsou hřbitovem elit, které byly kdysi úspěšné. Pareto je představitelem *sociologického směru*.

2. Období empirismu – trvalo zhruba do roku 1945

Empirická sociologie se rozvíjela v USA již od konce 19. století, a to v podobě:

pluralistického behaviorismu - sleduje chování jako reakci organismu na určité situace

symbolického interakcionismu - soustřeďuje se na osobnost a symbolické významy, které jsou vlastní pouze lidem.

K prudkému rozvoji empirické sociologie došlo mezi dvěma světovými válkami. Teoretické systémy jsou považovány za spekulativní a pozornost sociologů se obrací k požadavku zkoumat fakta. Jednalo se především o výzkum v oblasti práce a průmyslu. V této době vzniká **neopozitivistický směr** (**Popper, Lambert**), který považuje za jediné východisko zkoumání smyslového poznání. Zkoumány jsou jen jevy, které je možno kvantifikovat, tj. nějakým způsobem měřit. Výrazným rysem neopozitivismu byla snaha vytýčit ostré hranice mezi vědou a metafyzikou, teoretickými a empirickými pojmy, formálními a reálnými vědami, smyslu prázdnými a smysluplnými výroky apd.

Neopozitivistický směr přinesl mnoho zkušeností a praktických poznatků z různých oblastí společenského života i metodách sociologického výzkumu

Empirický výzkum se realizoval v oblasti sociálních statutů, komunit a průmyslu (oblast řízení podniku).

V oblasti průmyslu je nejznámější osobností **Elton Mayo**, který prováděl ve 30. letech výzkumy na hranici sociologie a ergonomie. Svými výzkumy dokázal, že změni-li se pracovní prostředí, změní se i výkon pracovníků. Při výzkumné analýze Mayo zjistil a poukázal, na důležitost komunikace mezi lidmi v pracovních skupinách a na kvalitní mezilidské vztahy (teorie mezilidských vztahů). Z hlediska posilování kvality těchto vztahů je třeba se lidem věnovat (sociotechnika – oblast řízení – personalistika – lidské zdroje). Nejdůležitějším aspektem je ztotožnění se pracovníka s firmou (trička s logem firmy atd.). Využití našla tato představa u firmy Ford.

3. Návrat k velkým teoriím

V 50. letech je přímý empirický přístup postupně opouštěn a roste snaha podložit empirické výzkumy obecnější teorií. Pozornost sociologů se soustřeďovala na průběh a sociální důsledky prudkého ekonomického rozvoje (teorie ekonomického růstu, vznik postindustriální společnosti, manažerské revoluce apd.) a na změny v sociální struktuře obyvatelstva (teorie elit, teorie společnosti, masové spotřeby ...).

Talcott Parsons (1902 – 1979) v letech 1927 až 1973 působí na Harvardské univerzitě a východiskem jeho učení je konstatování, že každý sociální systém má své systémové potřeby. Přichází s **teorií strukturního funkcionalismu**, který sleduje, jak do sebe zapadají jednotlivé části struktury a jakou funkci plní ve vztahu k celku. Systém může podle něho fungovat jen tehdy, když mnoho jeho členů vykonává podstatné sociální role s přiměřeným účinkem. Každé sociální jednání je podmíněno různými idejemi a tužbami. Parsons rozlišuje čtyři roviny systémů, které vymezují

podmínky, za nichž veškeré aktuální chování lidí probíhá :

1. Kulturní systém je souborem sdílených hodnot. Jejich významy jsou závazné pro členy společnosti, určují přípustné formy myšlení a jednání (náboženská víra, úcta k národním hodnotám, tradice).

2. Sociální systém je souborem rolí a rolových očekávání. Pokud se jedinec chová tak, jak je od něj očekáváno (role matky, role manželky), je okolím akceptován. Pokud se chová a jedná v rozporu se sociální rolí (týrání dítěte), je trestán. Soubor rolí umožňuje společnosti modelovat jednání jejích členů podle potřeb systému.

3. Systém osobnosti je analýzou individua. Každý jedinec má své potřeby, postoje a motivaci. V procesu socializace (přizpůsobení se okolním skutečnostem a předpisům chování či jednání) se modeluje identita každého jedince. Vnější působení společnosti ve formě hodnot a norem, vytváří z individua produkt kulturního a sociálního systému (otec jako živitel rodiny, matka, která vychovává a stará se o děti, oba plní své sociální role, chovají se předepsaným způsobem, tvoří fungující rodinu, jsou fungující částí celku).

4. Systém behaviorálního organismu zvyrazňuje skutečnost, že člověk je tvor biologický, pohybující se v určitém přírodním prostředí (tropická Afrika, ledová Antarktida apd.), které omezuje jeho lidské konání a ovlivňuje jeho chování.

Strukturní funkcionalismus byl kritizován v 60. letech 20. století za svůj teoretický přístup ke společenské realitě. Nebyl například schopen vysvětlit sociální změnu ve společnosti, zajímali ho pouze podmínky stability systému, veškeré změny považoval za něco nenormálního, patologického. Je schopen tolerovat pouze „změny v systému“, ne „změny systému“. Není schopen ocenit úlohu konfliktu v sociálním životě a přeceňuje váhu společenské solidarity. Označuje individuum jako poslušný článek systému a nebere v úvahu jeho osobnostní potřeby, které jsou v rozporu s kulturním systémem.

Teorie konfliktu je sociologický směr, který odmítá myšlenku strukturního funkcionalismu o všeobecné harmonii. Stává se výrazným proudem sociologického myšlení v průběhu 50. let 20. století. Základní myšlenka o společnosti je formulována jako protiklad konsensuální teorie:

1. Sociální systémy jsou založeny na protikladech
2. Společnosti jsou vnitřně rozdělené
3. Život ve společnosti generuje opozici a nepřátelství
4. Společenský život podmiňuje sociální konflikty
5. Každá společenská diferenciací vytváří mocenskou nerovnost
6. Základními prvky společenského života jsou zájmy
7. Sociální život obsahuje nátlak
8. Společenský život je především o různosti zájmů
9. Sociální systémy inklinují ke změně.

Sociální konflikt nemusí mít jen destruktivní charakter, ale může daný systém upevňovat.

Sociologický přístup sociálních konfliktů má svá specifika. Etologicky (etologie- nauka o chování a jednání) rozebírá agresivitu s důrazem na kulturní instituce, které sice instinktivně agresivitu neodstraňují ale výrazně usměrňují její projevy (desatero přikázání). Psychologii upozorňuje, že konfliktní situace nejsou jen psychickou dispozicí člověka, jsou podmíněny i sociálními faktory (nezaměstnanost, ztráta blízkého člověka, krádež, pomluvy).

Představitelem konfliktualistické teorie je **Lewis Coser (1913)** – který rozlišuje realistický a nerealistický konflikt. První řeší reálný spor, ze kterého vzejde vítěz a konflikt končí. V případě nerealistického konfliktu se stává akt agrese cílem a každé jeho vítězství je pro něj povzbuzením. Coser vidí pozitivum v konfliktu ve vybití potlačované agrese (výpustný ventil). Podle něj nejsou konflikty nebezpečné, nýbrž absence pravidel pro jejich regulaci.

Systematičtěji rozpracovává teorii konfliktu **Ralf Dahrendorf (1929)** – Podle jeho názoru je každý složitý sociální útvar založený na přerozdělování moci.. Lidé, kteří mají moc, získávají výhody na úkor těch, co ji nemají. Základem konfliktu nejsou ekonomické příčiny, jak tvrdí Marx, ale tendence lidí o přerozdělování moci. Tady vychází z myšlenek M. Webera.

R. Collins je autorem nejsystematičtější verze teorie konfliktu. Podle něj existují v každé společnosti dvě základní třídy: jedna kontroluje nedostatkové statky a služby a druhá o jejich kontrolu usiluje. Vlastnictví je pouze jednou z forem podílu na moci, jiné formy spočívají v otevřeném násilí nebo v dražbě. S každou z forem moci jsou spjaty jiné formy konfliktu. Collins zde stanovuje základní předpoklady, z nichž vycházejí všechny analýzy:

1. Každý člověk sleduje v první řadě uspokojení svého zájmu a vyhýbá se jeho neuspokojení.
2. Různí lidé mají k dispozici odlišné zdroje, jejichž pomocí mohou dosahovat svých egoistických cílů (fyzický nátlak, citové vydírání, sexuální atraktivnost, soukromé vlastnictví).
3. Nerovnosti v rozdělení zdrojů umožňují jedněm získávat převahu nad druhými. Odpor těch, kteří se ocitají v podřízeném postavení, umocňuje konflikt, protože platí bod 1.
4. Ideje a víry je třeba vysvětlovat v souvislosti se zájmy lidí, kteří mají k dispozici zdroje, které umožňují jejich ideje a zájmy prosazovat.

4. Postmoderní období

Vyznačuje se volností a různorodostí výkladu společnosti. Typická je zde **interpretativní sociologie**, která netvoří jednotnou školu. Kromě symbolického interakcionismu zde patří především fenomenologická sociologie a řada sociologů, kteří se těžko zařazují do některé ze škol. Jejich díla jsou interpretativními postupy silně ovlivněna.

Interpretativní sociologie přesunuje ohnisko svých zájmů od společnosti jako celku a přesunuje ji ke každodennímu životu běžných lidí. Společnost existuje proto, že její členové ji svým jednáním v každém okamžiku vytvářejí. Sociální struktura je poměrně labilním produktem těchto lidských aktivit. Setrvačnost myšlení a reagování je jedinou zárukou toho, že

společnost bude fungovat poměrně předvídatelným způsobem i nadále. Změnu připouští v tom případě, že pokud se změní převládající způsob interpretace světa, změní se jednání lidí a celý typ společnosti. Obecně platí, že lidé jednají zautomatizovaně a nikoli příliš racionálně.

Směry interpretativní teorie

Symbolický interakcionismus

Vychází z následujících premis:

- a) lidské bytosti jednají na základě významů, které přiřkládají věcem, jež je obklopují
- b) tyto významy nejsou vlastností samotných věcí, jsou produktem sociální interakce probíhající mezi členy společnosti
- c) tyto významy nejsou stabilní, mohou být neustále pozměňovány a redefinovány v průběhu nových interakcí

Svět, který nás obklopuje, je závislý na našem přístupu k němu. Lidé jsou aktivní bytosti, které při svých setkáváních vytvářejí jeho podobu. Interpretativní sociologie upozorňuje, že lidská činnost je značně odlišná od chování zvířat. Společnost je výtvorem svých členů. Není nikdy hotová, je stále, minutu po minutě předělávána. Interakcionismus není oslavou oficiální společnosti, je to domácká sociologie. Zajímá ji, jak se člověk chová, když se cítí nejvíce sám sebou.

V rámci symbolického interakcionismu vznikla řada škol. Např. chicagská škola vedená **H. Blumerem**, škola iowská v čele s **M. H. Kuhnem**.

Teoretické zdroje symbolického interakcionismu

- pojem symbolický interakcionismus byl poprvé použit r. 1937 **Herbertem Blumerem**
- vychází ze zdrojů filozofického, psychologického a sociálně psychologického myšlení
- tento směr nejvíce ovlivnili: psychologové a filozofové pragmatismu **William James** a **John Dewey**
- zdůrazňují úlohu jazyka a člověka chápou jako aktivní a tvůrčí bytost schopnou kontrolovat svůj vlastní osud.

Charles Horton Cooley (1864 – 1929)

Studoval u J. Deweye, převzal hodně z jeho názorů. Koncepce „*zrcadlového Já*“ - člověk a společnost tvoří nedělitelnou jednotu. Člověk si buduje své mínění o sobě nikoli nezávisle na druhých, nýbrž tak, že se snaží na sebe pohlížet jejich očima. Názory druhých jsou směrodatné pro budování vlastní identity. Pro formování osobnosti jsou nejdůležitější členové 3 typů primárních skupin – rodiny, skupiny vrstevníků a sousedství.

William Thomas (1863 – 1947)

Je autorem teorému *define the situation* – situace definována jako reálná se stává reálnou ve svých důsledcích. Lidé nejednají podle toho, jaký je svět, ale podle toho, jak svět chápou. Věnuje pozornost procesům sociální dezorganizace a jejich vlivu na dospělého jedince.

George Herbert Mead (1863 – 1931)

Považován za vlastního zakladatele symbolického interakcionismu, je spoluvůrcem teorie sociálních rolí. Podstata sociální role netkví v tom, co člověk dělá, ale v tom, jak na něj ostatní lidé pohlížejí a co od něho očekávají. Přejímáním rolí na sebe člověk přejímá i vědomí, že od něj budou očekávány jisté výkony. Analyzuje proces, ve kterém se vytváří Self. Tímto procesem je interakce s druhými lidmi. Pro proces socializace má obrovský význam možnost „pochopit druhého“. Znamená to, že člověk je schopen pohlížet na sebe z pohledu druhého člověka. Meadovo pojetí socializace chápe člověka jako bytost čínorodou a zároveň aktivní a také jako produkt sociálních vztahů.

Erving Goffman (1922 – 1982)

Analyzuje, jakými způsoby lidé manipulují v průběhu interakcí s dojmem, který činí na druhé lidi. Studoval chování deviantů a chovanců ústavu, vrací se k tématu rituálů. Rozvíjí motivy s. interakcionismu provokujícím směrem. Říká, že lidé při setkáních svoji skutečnou totožnost druhým tají ve snaze ukázat se jim falešně a idealizovat jim svůj vlastní obraz.

Hugh Dalziel Duncan

Studuje symbolické rituály v souvislosti s velkými celospolečenskými dramaty. Každá společnost je uspořádána hierarchicky. Nerespektování tohoto řádu je považováno za provinění. Sociální řád je vytvářen a udržován pomocí symbolických prostředků – vhodné chování. Symboly dosahují své nejvyšší moci nad lidmi, pokud jsou naaranžovány do podoby zápasu dobra se zlem, pravdy se lží, boha s ďáblem, hrdiny se zloduchem apod. Roli zloducha často nahrazuje obětní beránek.

Harold Garfinkel (1917 -

Zakladatel etnometodologie – přístup stojící na rozhraní mezi sym. interakcionismem a fenomenologickou sociologií. Zabývá se spekulacemi běžných lidí, kteří svou činností realitu vytvářejí. Její zájem je soustředěn především kolem dvou otázek:

1. Jak chápou svět každodenního života běžní lidé?
2. Jak je vůbec možné, že ho mohou chápat právě takto?

Garfinkel používá pojmu reflexivita pro popis toho, jak lidé strukturují své každodenní aktivity. Zajímá se o způsob, kterým lidé svými každodenními postoji přispívají k reprodukci sociálního řádu.

Fenomenologická sociologie

Za zakladatele je považován rakouský teoretik **Alfred Schutz (1899 – 1959)**. Schutz orientuje sociologii na zkoumání zcela všedních aktivit každodenního života. Fenomenologická sociologie trvá na zásadní odlišnosti nazírání na svět přírody a svět lidí. Svět každodenního života je strukturován časově i prostorově. Člověk vnímá ostatní lidi, a to nejen jako nějaké beztvaré bytosti, ale je si vědom toho, že každý z nich je individualita. Fenomenologická sociologie se zabývá vznikem neproblematického a zároveň strukturovaného světa a také tím, čím je ve vědomí lidí udržován. Je to tím, že lidé mají k dispozici určitou zásobu vědění, kterou získávají v průběhu socializace a která říká, jak se v jakých situacích chovat a co si o čem myslet. Každý člověk v průběhu života shromažďuje svou vlastní zásobu vědění, ve které jsou obsaženy jeho zkušenosti a jsou zobecněny do podoby jeho osobních typifikací. Různé jevy jsou tříděny na základě minulých zkušeností aktéra. Jazyk je považován za kolektivní zásobu abstraktního a objektivizovaného vědění – osobní zkušenost popsaná jeho pomocí ztrácí svoji neopakovatelnost a nesdělitelnost. Ke kritické situaci dochází, pokud se to, co bylo považováno za zaručené stane problematickým.

SHRNUTÍ

Nyní si shrneme probrané učivo.

Shrnutí

Sociologie vzniká v polovině 19.století, jako reakce na společenskou změnu.

Zakladatelem je **August Comte**.

Vývoj sociologického myšlení můžeme rozdělit do tří období:

1. Etapa spekulativní sociologie

(klasické období) trvala zhruba do roku 1918.

August Comte - *teorie pozitivismu*

Karel Marx - *teorie třídního boje, teorie revoluce*

Herbert Spencer – představitel *biologického směru*

H.C. Carey – představitel *mechanického směru*

Le Play – představitel *geografického směru*

Georg Simmel – představitel *formalistického směru*

Gustav Le Bon -představitel *psychologujícího směru*

Emil Durkheim –představitel *sociologického směru*

Max Weber - představitel *sociologického směru*

Vilfredo Pareto - představitel *teorie elit*

2. Období empirismu

trvalo zhruba do roku 1945

Empirická sociologie se rozvíjela v podobě:

pluralistického behaviorismu - sleduje chování jako reakci organismu na určité situace

symbolický interakcionismu - soustřeďuje se na osobnost a symbolické významy, které jsou vlastní pouze lidem. V této době vzniká **neopozitivistický směr**, jehož snahou bylo vytýčit ostré hranice mezi vědou a metafyzikou.

Elton Mayo – humanizace pracovního procesu, výzkumy v oblasti organizace práce a kultury pracovního prostředí.

3. Návrat k velkým teoriím

V 50. letech je přímý empirický přístup postupně opouštěn a roste snaha podložit empirické výzkumy obecnější teorií.

Talcott Parsons - přichází s *teorií strukturního funkcionalismu*

Lewis Coser - rozlišuje *realistický a nerealistický konflikt*

Ralf Dahrendorf - rozpracovává *teorii konfliktu* –
- lidé, kteří mají moc, získávají
výhody na úkor těch, co ji nemají

R. Collins - v každé společnosti existují dvě základní třídy: *jedna kontroluje* nedostatkové statky a služby a *druhá o jejich kontrolu usiluje*.
Je autorem nejsystematičtější verze teorie konfliktu.

4. Postmoderní období

Vyznačuje se volností a různorodostí výkladu společnosti. Typická je zde **interpretativní sociologie**, která netvoří jednotnou školu.

Symbolický interakcionismus - byl poprvé použit r. 1937 **Herbertem Blumerem**

- **Charles Horton Cooley** - koncepce „*zrcadlového Já*“

- **William Thomas** - je autorem teorému *definice situace*

- **George Herbert Mead** - je spoluvůrcem teorie *sociálních rolí*

- **Erving Goffman** - lidé při setkáních svoji skutečnou totožnost druhým tají ve snaze ukázat se jim falešný a idealizovat jim svůj vlastní obraz.

- **Hugh Dalziel Duncan** - studuje symbolické rituály v souvislosti s velkými společenskými dramaty.

Fenomenologická sociologie

Alfred Schulz - orientuje sociologii na zkoumání zcela všedních aktivit každodenního života.

Další zdroje:

Keller J.: Úvod do sociologie, Praha 1992, Hájek L.,: Základy sociologie,

Maříková H.,Petrušek M.,Vodáková A.,: Velký sociologický slovník II

NEZAPOMEŇ NA ODMĚNU A ODPOČINEK

Udělal jste kus práce. Myslete také na odpočinek ! Protáhněte se, udělejte si kávu nebo čaj a zakousněte něco dobrého. Pamatujte si, že cukr podporuje činnost mozkových buněk !

Odměna a odpočinek

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Uveďte jednoduché příklady společenských situací k následujícím sociologickým teoriím:

- teorie konsensu - dohody
- teorie konfliktu – konflikt vnější a vnitřní
- teorie *společenské kontroly*
- teorie *společenských rituálů*

Rozumíš?

Vývoj československé a české sociologie

Tabulka pro cokoliv

Představitelé české sociologie

Do dějin světové sociologie naši sociologové zasáhli málo. Máme vlastní sociologickou tradici, která je sice zajímavá, ale ve světě neznámá. Zakladatelem u nás byl **T. G.Masaryk**, jeho pokračovatelem byl **Edvard Beneš**. K významným českým sociologům patřili také: **Břetislav Foustka**, **Emanuel Chalupný**, **Josef Král**, **Otakar Machotka**, **Zdeněk Ulrich**, **Karel Galla** a především **A. Inocenc Bláha**. Vývoj sociologického myšlení ovlivnil také filozof **Josef L. Fischer** či sociograf **Anton Štefánek**.

T. G. Masaryk (1850 – 1937)

Jeho přínos byl především v tom, že k nám uvedl Comta, čímž seznámil veřejnost se sociologií. S Comtovou sociologií souhlasil, ale vytýkal mu, že ze stupnice věd vyřadil psychologii.

Napsal několik sociologických prací, v nichž podává analýzu poměrů ve společnosti a snaží se o jejich nápravu především v duchu humanismu. Například sociologické dílo „*O sebevraždě*“ je filozofická a sociologická kritika marxismu. Dalším jeho dílem je „*Rukověť sociologie*“.

Emanuel Chalupný (1879 – 1958)

První sociolog, který se pokusil o vlastní sociologický systém. Zabýval se především pojmovostí a metodologií sociologie, problematikou českých duchovních tradic a sociologickou povahou jazyka, náboženství a umění. Sociologii pojímá jako vědu o civilizaci a kultuře, jako jedno z odvětví antropologie.

Byl jedním ze zakladatelů **Sociologického ústavu** a hlavním vydavatelem *Sociologické revue*. K hlavním dílům, v nichž vytvořil vlastní pozitivisticky orientovaný sociologický systém patří: „*Sociologie*“ a „*Sociologie práva a mravnosti*“, tato kniha je první českou sociologií práva.

Arnošt Inocenc Bláha (1879 – 1960)

Nejvýznamnější český sociolog. Byl průkopníkem sociologických výzkumů u nás. Své sociologické vzdělání získal na univerzitách v Praze, Vídni a Paříži. Působil jako učitel na středních a vysokých školách v Praze a Brně. Později působil na FF Masarykovy univerzity v Brně jako profesor sociologie a ředitel sociologického semináře.

Vydával, spolu s Chalupným a Fischerem, *Sociologickou revue*.

V Brně založil Vysokou školu sociální a stal se jejím rektorem. Až do svého penzionování usiloval o zachování oboru sociologie. V ústraní potom pracoval na syntéze svého celoživotního díla „*Sociologie*“, vydaném osm let po jeho smrti v roce 1968.

Patřil k představitelům laické morálky. Filozoficky navazoval na Masarykův kritický realismus a současně u nás reprezentoval přechod od klasického pozitivismu (Comte, Spencer), k sociologickému objektivismu (Durkheim).

Bláha definoval sociologii jako **vědu o sociálních jevech**.

Za klíčový harmonizující faktor optimálního zdravého fungování společnosti považuje mravní a duchovně kulturní hodnoty. Klade do popředí význam odpovědně jednajícího jedince, úlohu vzdělání a mravní výchovy.

Podle něj není společnost jen prostým součtem jednotlivců. Společnost je proto možno chápat jako systém funkcí, v němž jednotlivé, relativně samostatné funkční procesy na sebe vzájemně působí a prolínají se.

Kromě teoreticko-metodických sociologických prací vydal řadu monografií z oblasti speciálních sociologií a o problematice etiky, rodiny a výchovy.

K jeho hlavním pracím patří monografie „*Město*“, „*Sociologie sedláka a dělníka*“, „*Sociologie dětství*“ a „*Sociologie inteligence*“, která se v roce 1937 stala jedinečným dílem ve světové sociologii. Své dílo završil monografií „*Sociologie*“, v níž vyjadřuje své pojetí sociologie.

Tyto sociologické monografie vycházejí z obecné koncepce sociologické teorie, které jsou věnované rozboru základních sociálních skupin naší společnosti. Ve spisech zabývajících se sociologií rodiny a morálky je úzká propojenost sociologického a etického uvažování.

Sociologické školy

Termín *sociologická škola* se používá ve vědecké literatuře ve dvou hlavních významech:

1. Vztah učitele a žáků,

v tomto případě mluvíme o „škole **B. Foustky**“, k níž patří jeho žáci:

K. Galla, O. Machotka, Z. Ullrich,

o „škole **E. Chalupného**“, k níž se výslovně hlásí: J. Šíma,

o „škole **A. Bláhy**“, k níž lze řadit jeho žáky zejména:

A. Obrdlíka, J. Obrdlíkovou, M. Hájka a další.

2. Jako určitý teoretický směr, jehož představitelé vědomě kladou svou koncepci proti jiným koncepcím.

Hovoříme o tzv.:

Pražské sociologické škole:

T.G.Masaryk – ve svých teoretických pracích se zabýval problematikou filozofie dějin a tradiční problematikou čs. a sl.myslitelů: J. Kolára, F.Palackého,L.Štúra

B. Foustka – vybudoval první sociologický seminář u nás, byl přímým nástupcem T.G.Masaryka.

J.Král – podává dosud nejúplnější přehled vývoje čes. sociologie do roku 1936 -, *Československá filozofie*“

Z. Ullrich – vypracoval komponentární metodu v souvislosti s přípravou průzkumu pražského okolí.

Pražská škola vycházela z názoru, že **hlavním úkolem sociologa je konstatovat zjištěná fakta.**

Brněnské sociologické škole:

A. Bláha – zakladatelem a hlavním představitelem brněnské sociologické školy

E. Chalupný – sociologii považuje za vědu o civilizaci či kultuře, za vědu humanitní a za jedno z odvětví antropologie, kterou dělí na:

Antropologii fyzickou

psychickou

kulturní nebo-li sociologii

J.L.Fischer – habilitoval se u profesora Bláhy, věnoval se převážně filozofii, ze které pak vycházel ve svých sociologických pracích.

Bláhova brněnská sociologická škola se vyznačovala **zdůrazňováním empirických výzkumů a sociální angažovanost v osvětové práci.**

Vývoj české a československé sociologie od 80. let 19. stol. do 60. let 20. stol.

Sociologie v českých zemích vznikla jako samostatný vědní obor v 80. letech 19. století. Byla dvakrát oficiálně zakázána a zrušena:

- poprvé v roce 1944, kdy Česká sociologická společnost byla obviněna z „kulturní špionáže a činnosti nepřátelské Říši“,
- podruhé v roce 1949, kdy byla sociologie prohlášena za „buržoazní pavědu a ideologickou službu imperialismu“. Veškeré oficiální teoretické myšlení se odehrávalo jen v rámci marx-leninské ideologie.

Léta 1964 - 1968

Teprve v polovině 60. let byly učiněny první pokusy o novou institucionalizaci sociologie. **J. Kľofáč** a **V. Tlustý** iniciují založení sociologického pracoviště na *Vysoké škole stranické Ústředního výboru KSČ*. Na *UK v Praze* a *Masarykově univerzitě v Brně* jsou ustaveny katedry **marxistické sociologie**. Od roku 1965 je možno na těchto dvou místech studovat sociologii jako obor vysokoškolského studia.

Dalším prvkem obnovené čs. sociologie bylo založení **Československé akademie věd** v roce 1965. Přichází sem řada sociologů střední generace, kteří rozvíjejí sociologickou teorii, metodologii a politologii. Začíná vycházet **Sociologický časopis**.

V roce 1964 vznikla **Československá sociologická společnost**, vzniká **Ústav pro výzkum veřejného mínění**. Československé vysoké školy zakládají katedry sociologie.

V roce 1968 se sociologové výrazně politicky angažovali. V květnu se sešel mimořádný sjezd **Československé sociologické společnosti** a požadoval odvolání zkompromitovaných politiků, zrušení cenzury, garanci lidských práv a svobod, demokratický volební systém. Vstup sovětských vojsk přerušil pokus o rekonstrukci oboru dřív, než se nově zakládající instituce mohly upevnit.

Léta 1969 - 1989

Po roce 1969 byla sociologie ideologicky znova omezena, ale oficiálně již zrušena nebyla. Tématicky byla zredukována a personálně tvrdě prokádována. Veškeré společenské jevy a procesy byly opět oficiálně řízeny z pozic vládnoucí marx-leninské ideologie a politiky KSČ bez ohledu na reálný vývoj.

Po roce 1989

Po roce 1989 se československá později česká sociologie pomalu vrací do evropského kontextu. Před českými sociology i po patnácti letech stojí úkol zaplnit mezery, které vznikly čtyřicetiletým obdobím totality, v němž skutečná analýza společenských jevů a procesů byla v podstatě zakazována a v mnoha případech i soudně trestána.

Studium sociologie je otevřeno na nově založené **Fakultě sociálních věd UK v Praze** a **Masarykově univerzitě v Brně**. Je také založeno na **Filozofické fakultě UP v Olomouci**. ČSAV znovu zakládá **Sociologický ústav**.

Vzniká reorganizovaný **Institut pro výzkum veřejného mínění.**

Česká část dosavadní *Československé sociologické společnosti* se ustavuje jako **Masarykova česká sociologická společnost**. Na konci roku 1992 má přes 900 členů.

Nově je koncipován *Sociologický časopis*, v roce 1991 je založeno **Sociologické nakladatelství (SLON)**.

Vzniká řada soukromých agentur výzkumu veřejného mínění a trhu (STEM). Současně řada sociologů odchází do politiky, sdělovacích prostředků a nejrozličnějších obchodních firem.

Knižně publikují :

J.Keller: *Úvod do sociologie* (1991), *Nedomyšlená společnost* (1992), *Až na dno blahobytu* (1993)

I.Možný : *Moderní rodina* (1990), *Proč tak snadno* (1991)

M.Petrusek: *Sociologie a literatura* (1990), *Alternativní sociologie* (1993)

PRŮVODCE TEXTEM, PODNĚT, OTÁZKA, ÚKOL

V současné době můžete sledovat televizní pořady naše i zahraniční, prezentující různé společenské problémy. Mají podobu diskuzí, kde jsou pozváni odborníci z oboru psychologie, filozofie a sociologie nebo charakter dokumentárních filmů.

Rozumíš?

Které z nich znáte? Uveďte název pořadu, který se zaměřuje na problémy z oblasti:

- **handicapovaných skupin obyvatel a jejich pozice ve společnosti**
- **společenského soužití a mezilidských vztahů**
- **menšinových skupin a respektování jejich kultury**
- **životního prostředí**

Předmět sociologie

Sociologie je teoreticko-empirická věda o společenských jevech, vztazích a procesech, která chce tato jevy pomocí vlastních metodologických nástrojů popsát (složka empirická) a snaží se je vysvětlit (složka teoretická).

Sociologie je dána čtyřmi částmi:

- předmětem – čím se zabývá
- metodou – jak dospět k poznání
- teorií – výsledek práce
- funkcí – definice účelu

Na empirické úrovni je sociologie členěna do konkrétních disciplín (umění, deviace apd.). Na teoretické úrovni se sociologie vnitřně člení do směrů, škol a paradigmat. Právě různé směry a školy se odlišovaly v pojetí sociologie jako vědy a kladly důraz na jinou složku sociální skutečnosti.

Obecně lze vydělit 10 pojetí předmětu sociologie jako vědy:

1. věda o sociálních faktech

Je přesně vymezený specifický předmět zkoumání a tomu odpovídající specifická metoda. *E. Durkheim* formuloval předmět sociologie tak, že vymezil sféru objektivních skutečností – sociální fakta – která existují vně jednotlivce, nezávisle na něm a vykonávají na člověka sociální nátlak. To znamená, že mají donucovací moc, která, není-li respektována, znemožňuje integraci (zapojení se) člověka do společnosti. Metodologicky z toho plyne, že jde o zkoumání právních, mravních norem a náboženských kodexů, politických programů apod., nikoliv zkoumání individuálních dopisů, deníků a různých výpovědí.

2. věda o formách sociálních vztahů

Charakteristická je německá formalistická škola (*G. Simmel*). Zkoumá obsahy sociálních forem společenských vztahů. Tytéž společenské obsahy se mohou projevovat v odlišných formách a v téže formě mohou být vyjádřeny odlišné obsahy.

3. věda o sociálním jednání

Max Weber rozpracoval ideu sociologie jako vědu o smysluplném jednání. Sociologie má pochopit smysl lidského jednání prostřednictvím porozumění, které však nevylučuje kauzální výklad. V kontextu svého pojetí rozpracoval *Weber* osobitou metodologii ideálních typů.

4. věda o sociálním chování

Protipólem chápající sociologie, je sociologie, která vychází z představy, že jediným pozorovatelným faktem, který může být předmětem bádání je viditelné chování a odmítá zkoumat to, co nelze bezprostředně pozorovat (city, postoje, motivy).

5. věda o sociální činnosti

Inspirován *Weberem* vypracoval své pojetí *T.Parsons*, jenž definuje činnost jako chování, které je orientováno k dosažení cíle. Je řízeno společenskými normami a odehrává se v určitém prostředí a obsahuje výraznou motivaci.

6. věda o sociální interakci

Individuum je reálným faktem a do společnosti se dostává prostřednictvím interakce (vztahu). Společnost je soubor interagujících individuí a společenský řád je výsledkem této interakce. *G.H. Mead* upozornil na rozhodující význam symbolické interakce (jazyk) jako výhradně lidské.

7. věda o společenských skupinách

Zde je předmět sociologie vázán na různé formy a způsoby lidského sdružování ve skupinách, na jednání v nich a na vztahy mezi skupinami.

8. věda o sociokulturních jevech

Socio-kulturní svět obsahuje několik významů. Patří sem hodnoty a normy, materiální prostředky, které tyto významy nesou a vědomé lidské aktéry, kteří významy tvoří, manipulují s nimi a materializují je. *Parsons* považuje kulturu za jádro společenského života, ve kterém se lidé socializují (přizpůsobují se, začleňují se do společnosti), integrují se a společnost se tak udržuje ve stavu dynamické rovnováhy.

9. věda o sociální struktuře

Koncept sociální struktury přešel do sociologie z mechaniky. Vyjadřuje skutečnost, že nezáleží na počtu a povaze prvků, které tvoří celek ale především na jejich vzájemných vztazích. Zatímco klasický strukturalismus předpokládá společenskou rovnováhu na základě mechanismů socializace a sociální kontroly, marxistické pojetí pokládá konflikt za hybnou sílu sociální dynamiky. Strukturalistické pojetí tak existuje ve dvou podobách. V konsensuální a konfliktní.

10. věda o každodennosti

Souvisí s rozvojem interpretativní sociologie na sklonku 60. let 20. století. Soustřeďuje se na každodenní život člověka, jako na jednotlivce, individuum. V každodenní interakci lidé sociální svět nejen přijímají a spoluutvářejí ale také mění.

Vymezení předmětu sociologie jako vědy je obtížné, protože sledované sociální jevy mají komplexní povahu, složitou vnitřní strukturu, jsou značně proměnlivé a rozporuplné. Sociologie přitom usiluje o poznání sociálních jevů v jejich širokých souvislostech a snaží se provádět určitá zobecnění. Proto se názory na předmět sociologie často liší a postupně vyvíjejí.

Další zdroje:

Berger, P.L.: *Pozvání do sociologie*. Praha 1991,

Keller, J.: *Úvod do sociologie*. Praha 1992,

Petrusek, M.: *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha 1993

PRŮVODCE STUDIEM 2

Průchod modulem

V této části modulu navazuje téma: **Teorie sociálních konfliktů**, která je protikladem konsensuálních teorií, uvedených v první kapitole.

Charakterizuje **Coserovu analýzu sociálního konfliktu**, krajně kritickou verzi **teorie konfliktu Ch. Millse**, **Dahrendorfovo pojetí sociálního konfliktu** a systematickou verzi **sociálního konfliktu R. Collinse**.

2. SOCIÁLNÍ KONFLIKTY

Tabulka pro cokoliv

Teorie konfliktů tvoří významnou součást poznání společenských procesů, ke kterému dospěla sociologie. Má své místo ve všech dílčích sociologických disciplínách. Konflikt chápeme jako boj, zápas o hodnoty, vyšší status, moc a zdroje, v němž cílem oponentů je neutralizovat, postihnout nebo likvidovat jejich soupeře. Sociální konflikt však nevystupuje jen jako negativní faktor, který rozděluje a trhá sociální strukturu. Sociální konflikt může plnit mnoho určitých funkcí ve skupinách a jejich interpersonálních vztazích. Může přispívat k udržování hranic skupin a bránit úniku členů ze skupiny.

Teorie konfliktů se rozšířila hlavně v USA. Je spjata se jmény sociologů jako jsou **Lewis Coser**, **Charles Wright Mills**, **Ralf Dahrendorf** a také **Randall Collins**. Šíří se hlavně v padesátých letech.

Teorie konfliktu jako protiklad konsensuální teorie

Pokud bychom se měli pokusit formulovat základní otázku veškeré sociologie, musela by patrně znít: „Jak je vůbec možný řád ve společnosti?“ V odpovědi na tuto otázku se ovšem jednotliví sociologové i celé směry mnohdy výrazně liší. Rozlišujeme směr konsensuální a směr konfliktní.

- **Teorie konsensuální** předpokládá, že v základu sociálního řádu stojí nepsaná úmluva, podle níž se lidé více či méně vědomě zavazují, že budou dodržovat pravidla umožňující jim vzájemné soužití. Protože jsou odkázáni jeden na druhého, snaží se maximalizovat výhody, které z této skutečnosti plynou, a minimalizovat vzájemné třecí plochy snižující účinnost jejich kooperace. Lidé se sdružují proto, že z toho mají výhody, a bylo by od nich nerozumné, kdyby se chovali jinak a pravidla soužití nerespektovali.
- **Teorie konfliktu** se domnívá, že jakákoliv forma lidského soužití

vyhovuje vždy jen části (zpravidla menší) zúčastněných. Ostatní jsou k účasti na daném sociálním řádu donuceni, i když to pro ně není mnohdy vůbec výhodné. Každý sociální řád privileguje jisté skupiny lidí a diskriminuje ostatní.

Konsensuální teorie popisuje problém sociální změny jako výsledek postupného přizpůsobování systému na měnící se potřeby či vnější okolnosti, podle teorie konfliktu dochází ke změně v důsledku střetu odlišných zájmů různých skupin v rámci téže společnosti, nebo v důsledku konfliktů mezi cizími společnostmi.

Zatímco teorie konsensuální definuje, jaké funkci slouží např. daná instituce či organizace z hlediska celku, teorie konfliktů se ptá, pro koho je vlastně existující stav funkční, komu daná instituce či organizace slouží.

Pojmy, jako je moc, nerovnost, stát, třída, sociální kontrola a dokonce i sám sociální konflikt mění svůj význam podle toho, přistupujeme-li k nim z hlediska konsensuálního, či konfliktního.

Konsensuální teorie ve všech případech zdůrazňuje aspekt koordinovanosti sociálních aktivit, což lidem umožňuje účinněji sledovat určité nadosobní hodnoty spjaté obvykle s potřebami celku a tím zároveň realizovat vlastní emancipaci. Konfliktní typ klade naopak důraz na jejich utlačené kvality, které plynou z toho, že jedni mohou realizovat své zájmy vždy jen na úkor druhých.

Případná emancipace některých je tak vždy vykoupena diskriminací ostatních.

Coserova analýza sociálního konfliktu

Renesance zájmu o studium konfliktů je spojována se jménem **Lewis Cosera** a jeho prací *The Functions of Social Conflict*, ve které se snaží dokázat, že také konflikty mohou přispívat k upevnění sociálního řádu.

Coser tvrdí, že konflikt s cizí skupinou pomáhá ustavit a udržovat identitu

skupiny vlastní. Další pozitivní funkci konfliktu spatřoval v tom, že v jeho průběhu dochází k uvolňování přebytečného napětí, které by jinak mohlo ohrozit stabilitu skupiny.

Coser rozlišuje *realistický* a *nerealistický* konflikt. První je řešením reálně existujícího sporu. Silnější vítězí a konflikt je uzavřen.

V případě nerealistického konfliktu se stává akt agrese cílem sám o sobě. Přitom je podružné, na čem se agresivita vybije. Nerealistický konflikt je nenasytný, žádné vítězství ho neukončí, každé agresora pouze povzbudí.

Polemizuje s naivní představou, podle níž se konflikty odehrávají především v rámci sekundárních skupin (vrstevníci, známí, sousedství), zatímco život skupin primárních (rodina) se vyznačuje láskou a porozuměním. V tomto případě vychází ze **Simmela**, podle něhož platí, že intimita vztahu zvyšuje pravděpodobnost koexistence pocitů lásky i nepřátelství – v blízkém vztahu je zvláště mnoho příležitostí ke konfliktním situacím, ale v takovém vztahu je zároveň i silnější tendence konfliktní momenty potlačovat. Tím se kumulují a jejich intenzita stoupá.

Oproti tomu v sekundárních vztazích, které jsou neosobní a člověk v nich není angažován celou svou osobností, existuje mnohem více příležitostí, jak pocity nepřátelství redukovat i bez drastických důsledků pro přežití skupiny.

Další vývoj sociologie konfliktu předznamenává Coserova myšlenka, podle které absence jakýchkoli konfliktů nemůže sloužit jako indikátor stability skupiny. Naopak, právě ty skupiny a společnosti, které dovolí rozehrát celou škálu konfliktů okrajových, mají větší šanci zabránit propuknutí konfliktů zásadních.

Teorie konfliktu Charlese Millse

Charles Wright Mills je typickým představitelem sociálně kritické odnože sociologie konfliktu. Vydal práce s názvem *The Power Elite* (1956) a *The Sociological Imagination* (1959), které byly také přeloženy do češtiny.

Nejen že odhaloval latentní rozpory skryté pod povrchem prosperující společnosti a problematizující samotný smysl její prosperity. Poukazoval

rovněž velmi otevřeně na rozpor mezi povahou společnosti a idylickým obrazem, který o společnosti podává akademická sociologie. Spolu s nekonvenčními politickými postoji a s kritikou mentality svých kolegů se podařilo Millsovi narušit zdání americké bohorovnosti natolik, že vzniklá atmosféra měla jistý podíl na jeho předčasné smrti.

Dahrendorfovo pojetí sociálního konfliktu

Dahrendorf rozpracovává teorii konfliktu, která polemizuje s marxismem. Snaží se vysvětlit, jak je možné, že vyspělé západní země se vyhnuly revolucím, i když podle Marxova učení měl třídní boj vyústit do vítězných revolucí v první řadě právě v těchto společnostech.

Zdroje kolektivních zájmů neleží ve vlastnictví výrobních prostředků. Rozpor mezi vlastníky a ne-vlastníky je pouze dílčím případem univerzálnějšího rozporu mezi těmi, kdo kontrolují výkon moci a těmi, kteří jsou z výkonu moci vyloučeni. Právě tento protiklad je podle Dahrendorfa rozhodujícím kritériem pro formování tříd, jako soupeřů v sociálních konfliktech. Ten, kdo soukromě vlastní, má vždy jistou formu moci, ale zdaleka ne každý držitel moci ji odvozuje právě ze soukromého vlastnictví výrobních prostředků.

Dahrendorfa zajímají především **konflikty mezi velkými skupinami v rámci určité společnosti**, přičemž se jedná o skupiny navzájem sociálně nerovné. Tento typ konfliktů označuje jako třídní boje a zkoumá je jako vztahy nadřízených a podřízených.

Nerovné rozdělení legitimní moci se ve vyspělých společnostech 20. století projevuje především ve dvou oblastech: v oblasti politiky státu a v oblasti ekonomiky v rámci podniků.

V 19. století se obě fronty třídního boje kryly. Ekonomické protiklady mezi vlastníkem výrobních prostředků a dělníkem uvnitř podniku se v měřítku celé společnosti transformovaly do podoby politických protikladů mezi vládnoucími a ovládanými. Třídní válka v podnicích měla stejné rysy, jako třídní boj na politické scéně. Ve 20. století se již vládnoucí vrstva v ekonomice nekryje s vládnoucí vrstvou v politice.

Sociální konflikt Randalla Collinse

Randall Collins vytvořil zatím nejsystematičtější verzi sociologie konfliktu. Jeho přístup je zajímavý tím, že se snaží obohatit teorii konfliktu jak o prvky konsenzuálního pojetí, tak o přístupy interpretativní sociologie. Collins klade důraz na symbolickou interakci a komunikaci, jako základ sociální stratifikace (rozvrstvení společnosti).

Každá sociologická teorie společnosti musí obsahovat, jako svoji centrální součást, popis sociálního rozvrstvení. Je to nezbytné, má-li sociologie pokrýt prostor mezi psychologíí a filozofií. Psychologie se obejde bez teorie sociální stratifikace proto, že vychází od jednotlivého individua a jeho osobních kvalit. Filozofie, pokud se neomezuje na úvahy o společnosti obecně, chápe člověka v jeho všelidských dimenzích. Sociologie, pokud by nerozpracovala žádnou teorii sociální stratifikace, sklouzne buď do psychologizování, nebo se mění ve filozofování. Skutečná sociologie by měla vysvětlovat chování lidí ve vztahu k jejich umístění v sociální struktuře. **Teorie sociální stratifikace podává popis sociální struktury.**

Pro popis sociální struktury je pochopitelně nezbytné určit a pojmenovat faktory, které společnost strukturují. Teoreticky je možné vymyslet těchto faktorů nekonečné množství. Problém je v tom, jak velkou část lidského jednání dokáže některý z nich vysvětlit. Teoretikové konfliktu se vesměs domnívají, že každou společnost strukturuje nejvýrazněji **podíl na moci**. Podíl na moci určuje možnosti lidí v mnoha oblastech jejich jednání. Jinou možností je strukturovat například podle výše majetku. Majetek lze však považovat pouze za určitou dílčí formu moci (například vedle moci plynoucí z úřadu, z četnosti společenských kontaktů, z členství v mocných klientelách apod.).

Moderní společnost přichází s ideologií neomezených mobilitních šancí, a i když tuto ideologii nebudeme brát doslova, je nutno položit si otázku, které faktory o vzestupu či poklesu na žebříčku moci v této společnosti rozhodují.

Podle Collinse mocenská struktura moderní společnosti je produkována a

udržována v procesu symbolické interakce. Průběh zcela běžných každodenních konverzací nebývá mocensky zdaleka indiferentní. Projevuje se v nich mocenská nadřízenost (v možnosti udělovat příkazy druhým), mocenská podřízenost (v nutnosti tyto příkazy respektovat) i rovnost (hovory kolegů manifestující jejich rovnoprávnost). V moderní společnosti, ve které o statusu člověka rozhoduje v první řadě typ profese, kterou vykonává, a postavení v zaměstnání, se vztahy nerovnosti projevují především v kontextu pracovních situací. Pozice v zaměstnání je podle Collinse základem třídní příslušnosti jednotlivce (z toho například plyne, že třídní příslušnost manažerů neurčuje jejich vztahy k vlastníci, nýbrž to, kde stojí, když se udílejí rozkazy). Podle téhož kritéria lze rozlišit například příslušníky středních tříd od dělníků, i když obojí mají jako zaměstnanci k vlastníci obdobný poměr, neliší se příliš ani výší příjmů a často ani kulturou pracovního prostředí.

V průběhu konverzací jsou mocenské vztahy buď potvrzovány, anebo zpochybnovány. Collins vysvětluje průběh konverzací pomocí modelu směny. **Účelem převážné části rozhovorů není nic jiného než posílit svůj status v očích druhých.** Proto se lidé běžně snaží stočit rozhovor do oblasti, v níž sami nejvíce vynikají a v níž mají největší šanci získat si úctu druhých. **Úcta** je společným jmenovatelem, o nějž usilují lidé zakládající si na tak odlišných dovednostech, jakou jsou sportovní výkony, pevnost náboženské víry, sexuální atraktivita, vědecká odbornost, znalost umění aj. Aby mohl člověk hovořit, musí mít o čem. Jeho konverzační zdroje v oblastech praktických znalostí, intelektuálního rozhledu, politického či náboženského profilu, uměleckého vkusu a podobně rozhodují o tom, stane-li se přímo v centru konverzace, či spíše převezme roli přitakávajícího publika.

Collins dokáže podat typologii nižších, středních a vyšších tříd podle druhů hovorů, které běžně vedou, i určit jejich vnitřní diferenciaci podle bohatosti konverzačních zdrojů jednotlivců. Jeho sociologie je analýzou konverzačního chování současných Američanů a v tomto ohledu není bez zajímavosti. Collinsův cíl, včlenit přímo do centra svého sociologického systému antropologické pojetí člověka jako bytosti užívající symboly, je

nesporně sympatický. Jeden z Collinsových kritiků poznamenal, že společnost není jen přátelská party. Televizní speaker nemusí mít ve společnosti zdaleka nevyšší prestiž a i mlčenlivý miliardář či málomluvný admirál mají jakousi moc. Collins to vše v poznámkách ke své koncepci uznává. Collinsův příklad je poučný, neboť ilustruje metodologickou slabinu nejedné sociologické teorie. **Třídní postavení ve společnosti má být určeno podílem na moci.** Podíl na moci je určován aktivitou a postavením v konverzaci. Zároveň se však připouští **význam mimořechových faktorů** (majetek, úřad, moc, aj.) pro postavení v konverzaci.

Podíl na moci je určován postavením v konverzaci a to je dáno do značné míry podílem na moci. Lze přitom ukázat, že Collins vychází především z analýz chování profesí, u kterých právě verbální schopnosti hrají značnou roli.

V průběhu 70. a 80. let se literatura v oblasti teorie konfliktu rozrůstá. Každoročně vychází řada monografií a sborníků věnovaných tomuto tématu. Otevírají se oblasti dalšího zkoumání: pokusy o aplikaci teorie konfliktu v rovině odvětvových sociologií, etologický přístup sledující bio-sociologickou podmíněnost lidského jednání, ale také snaha propojit principy teorie konfliktu s pojetím konsensuálním i interpretativním, a překlenout tak dosavadní rozštěpení sociologických teorií.

SHRNUTÍ

Shrnutí

Sociální konflikty jsou důsledkem nedostatkovosti statků, o které sociální aktéři usilují a odlišnosti hodnot, které vyznávají.

Latinský původ **conflictus**, znamená srážku. **Konflikt vzniká střetnutím zájmu osobních nebo sociálních skupin. Je prostředkem k dosažení nějakého cíle.**

Teorie konfliktů tvoří významnou součást poznání společenských procesů, ke kterému dospěla sociologie. Má své místo ve všech dílčích sociologických disciplínách. Konflikt chápeme jako boj, zápas o hodnoty, vyšší status, moc a zdroje, v němž cílem oponentů je neutralizovat, postihnout nebo likvidovat jejich soupeře. Sociální

konflikt však nevystupuje jen jako negativní faktor, který rozděluje a trhá sociální strukturu. Sociální konflikt může plnit mnoho určitých funkcí ve skupinách a jejich interpersonálních vztazích. Může přispívat k udržování hranic skupin a bránit úniku členů ze skupiny.

Teorie sociálního konfliktu se rozšířila hlavně v USA v padesátých letech minulého století. O tuto teorii se opírají především takoví sociologové, kteří mohou provádět své výzkumy a bádání nezávisle na vůli institucí. Teorie sociálního konfliktu analyzuje život sociálních skupin v celé jeho hloubce a podstatě. Na druhé straně tam, kde sociologové tvoří a zkoumají různé společenské jevy a procesy jako zaměstnanci firem a institucí, kde sociální klima ve společnosti je relativně klidné, teorie sociálního konfliktu a jejich analýza ustupuje do pozadí a jsou zkoumány takové jevy, jako jsou napětí, tlaky a psychologie špatného fungování. Je spjata se jmény sociologů jako jsou **Talcot Parsons, Robert K. Merton, George Herbert Mead, Lewis Coser, Ralf Dahrendorf a také Randall Collins.**

Lewis Coser

Renesance zájmu o studium konfliktů je spojována s jeho jménem a s jeho významnou knihou „*Funkce sociálního konfliktu*“, ve které provádí charakteristiku konfliktů, formuluje cíle této teorie a základní funkce konfliktů. Sociální konflikt chápe jako boj, zápas o hodnoty, vyšší status, moc a zdroje, kde cílem oponentů je neutralizovat, postihnout nebo likvidovat jejich soupeře.

Coser rozlišuje **realistický** a **nerealistický** konflikt.

Ralf Dahrendorf

Rozpracovává teorii konfliktu, která je polemikou s marxismem inspirovanou jednak pracemi *M. Webera*, jednak proměnami, k nimž došlo zejména od poloviny 20. století ve vyspělých kapitalistických zemích. Snaží se vysvětlit skutečnost jak je možné, že se vyspělé západní společnosti vyhnuly revolucím. Jeho koncepce je obsažena v práci „*Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft.*“

Po teoretické stránce se *Dahrendorf* snaží vypustit ze studia sociálních konfliktů funkcionální pojetí společnosti. V tomto ohledu překonává *Cosera*. Kategoricky trvá na tom, že každý konfliktní model společnosti musí být založen na polaritě dvou protikladných sil.

Randall Collins

Zabývá se sociálním rozvrstvením (*stratifikací*). Toto rozvrstvení je dáno podílem na moci či vlastnictvím určité výše majetku.

Pozice v zaměstnání je podle *Collinse* základem třídní příslušnosti jednotlivce. Z toho vyplývá, že podíl na moci je určován postavením v konverzaci a to je dáno do značné míry podílem na moci. Lze přitom ukázat, že *Collins* vychází především z analýz

chování profesí, u kterých právě verbální schopnosti hrají značnou roli. Je autorem zatím nejsystematičtější verze sociologie konfliktu. Jeho dílem je práce „*Conflict Sociology: Toward an Explanatory Science.*“ Jeho přístup je zajímavý tím, že se snaží obohatit teorii konfliktu jak o prvky konsensuálního pojetí, tak o přístupy interpretativní sociologie.

Obecné principy analýzy sociálních konfliktů:

1. Lidé jsou tvorové sledující uspokojení svých vlastních zájmů a vyhýbající se jejich neuspokojení.
2. V tomto snažení má každý k dispozici různé zdroje, které mu umožňují dosáhnout žádaných cílů. Mezi tyto značně nerovnoměrně rozdělené zdroje patří právě tak možnost fyzického donucení jako schopnost vyvolávat komoční solidaritu u druhých, právě tak sexuální přitažlivost jako soukromé vlastnictví či zastávání významného úřadu anebo členství ve vlivné klientele.
3. Nerovnosti v rozdělení těchto zdrojů umožňují jedněm získávat dominantní postavení nad druhými. Odpor těch, kdo se ocitají v nevýhodné situaci, dále umocňuje konflikt.
4. Všechny ideje, ideologie a víry je třeba vysvětlovat v souvislosti se zájmy lidí, kteří mají k dispozici zdroje umožňující jim jejich ideje prosazovat.

Další zdroje:

Dahrendorf, R.: *Moderný sociální konflikt. Esej o politice slobody.* Bratislava 1991,

Giddens, A.: *Sociologie,* Praha 1999

Klofáč, J., Tlustý, V.: *Soudobá sociologie* Praha 1965

Keller, J.: *Úvod do sociologie* Praha 1997

NEZAPOMEŇ NA ODMĚNU A ODPOČINEK

Opět je čas na pauzu ! Doporučuji pobyt na čerstvém vzduchu a nezapomeňte na tekutiny !! Doplněte ztracenou energii odpočinkem a relaxací. Až se znovu pustíte do studia, zopakujte si shrnutí předcházejících kapitol.

Odměna a odpočinek

PRŮVODCE STUDIEM 3

Pokračujeme dalším zajímavým tématem modulu - **Interpretativní sociologií** .

V kapitole jsou charakterizovány moderní sociologické směry, jako je **symbolický interakcionismus**, jejímž představiteli jsou *G. Mead*, *Ch Cooley*, *W. Thomas* a jejich pojetí člověka jako aktivní a tvůrčí bytosti. Dále zajímavou *Goffmanovu a Duncanovu* verzi sociálního řádu. Dalším moderním směrem byla **fenomenologická sociologie** *A. Schutze*. Rozhraní mezi symbolickým interakcionismem a fenomenologickou sociologií vyplňuje **Garfinkelova etnometodologie** .

Průchod modulem

3 INTERPRETATIVNÍ SOCIOLOGIE

Interpretace (z latinského *interpretatio* – výklad, vysvětlení) je pojem, používaný v sociologii v kontextu interpretativní sociologie, jako označení toho, jak aktér, účastník sociálního života rozumí tomu,co dělají jiní lidé, co vytvořili, jak rozumí objektům sociálního světa, především jazyku a symbolům.

Interpretativní sociologie upozorňuje, že lidská činnost je značně odlišná od chování zvířat. Jak praví americký antropolog: zvířata nemají strýčky, křtiny ani neděli. Lidé to vše znají proto, že přisuzují různým věcem různé významy.

Proto se na rozdíl od všech ostatních tvorů chovají v neděli jinak než ve všední den a vůči strýčkovi jinak než vůči bratranci. Badatel, který by chtěl od specificky lidského světa významů abstrahovat podobně jako to činí ve svém oboru naprosto oprávněně přírodovědec, nikdy nepochopí, proč se lidé při stejných klimatických podmínkách chovají v neděli jinak než ve středu.

Společnost je výtvozem svých členů. Není nikdy výtvozem hotovým, minutu po minutě je svými členy stále znovu předělávána. Tato teze má pochopitelně velký demokratizační význam. Společnost není tvořena velkými osobnostmi za přihlížení žasnoucích mas. Každý si dělá svůj svět sám a má ho přesně takový, jakým si ho, spolu s druhými lidmi, dokázal učinit. Významy se přidělují v průběhu všedních každodenních interakcí. Nejsou nikým nadekretovány dopředu a již vůbec nejsou nezměnitelné. Naopak nikdy nelze tvrdit, že dílo je hotovo a že stačí takové, jaké je. Interpretativní sociologie nepřipouští, že by bylo vůbec technicky možné svět v jeho významech na určitou dobu umrtvit a zmrazit. Odporuje to jejím předpokladům o povaze člověka.

Člověk je svou povahou bytost sociální. Nestvořila ho však žádná anonymní společnost. Zformoval se sám díky interakcím se svými blízkými, v jejich přítomnosti. Interakcionismus je domácí sociologie, kterou zajímá, jak se člověk chová, když se cítí nejvíce sám sebou. Svět každého člověka se utváří ve skupinách důvěrně známých druhých lidí. Bez interakce s nimi nemůže být udržován.

Symbolický interakcionismus

Symbolický interakcionismus je jednou z hlavních částí interpretativní sociologie a vychází z následujících předpokladů:

- 1) Lidské bytosti jednají na základě významů, které přiřkládají všem věcem, jež je obklopují.
- 2) Tyto významy nejsou vlastností samotných věcí, jsou produktem sociální interakce probíhající mezi členy společnosti.
- 3) Tyto významy nejsou stabilní, mohou být neustále pozměňovány a redefinovány v průběhu nových interakcí.

Jinými slovy: svět, který nás obklopuje, je závislý na našem přístupu k němu. Lidé jsou aktivní bytosti, které při svých setkáváních navzájem vyjednávají podobu reality. Lidský svět je v tomto smyslu výtvorem těch, kdo v něm žijí. Je třeba si uvědomit, že tyto myšlenky pronikají do sociologie v době, kdy v ní převládá snaha pohlížet na svět lidí a jejich výtvorů podobným způsobem, jakým přírodovědci zkoumají objekty svého zájmu.

Teoretické zdroje symbolického interakcionismu

Termín symbolický interakcionismus byl poprvé použit roku 1937 **Herbertem Blumerem**. Směr sám se však formuje ze zdrojů filozofického, psychologického a sociálně psychologického myšlení nejméně o jednu generaci dříve. K těm, kdo toto formování ovlivnili nejvíce, jsou řazeni psychologové a filozofové pragmatismu (filosofický směr poznání a metodologie vědy, vznikl v 70. letech 19. st., rozšířený zvláště v USA). Základní myšlenky vyložil *Ch. S. Pierce*, dále je rozpracovali *W. James*, *J Dewey*, *F. C. S. Schiller* a další. *William James* (1842-1910) a *John Dewey* (1859-1952) studovali způsoby, jimiž jsou modifikovány vrozené instinkty v průběhu opakujících se interakcí s druhými lidmi při řešení běžných problémů každodenního života. Zdůrazňují úlohu jazyka (tedy operací se symboly) v tomto procesu. Jejich pragmatické pojetí člověka, jako aktivní a tvůrčí bytosti schopné kontrolovat své vlastní osudy, patří k ústředním východiskům symbolického interakcionismu.

Charles Horton Cooley

Během studií u J. Deweye převzal mnohé z jeho názorů na povahu společnosti, formuloval je však v sociologičtější rovině. Filozofické tezi, podle níž člověk a společnost tvoří nedělitelnou jednotu, dal podobu koncepce **zrcadlového Já** (*the looking-glass self*). Člověk si buduje své mínění o sobě nikoli nezávisle na druhých, nýbrž tak, že se snaží pohlížet na sebe jejich očima. Názory druhých jsou směrodatné pro budování jeho vlastní identity. Závazné je přitom zejména mínění těch, s nimiž se setkává nejbezprostředněji, tváří v tvář v prostředí **primárních skupin** (Cooleyho

termín). Pro formování osobnosti jsou podle Cooleyho nejvýznamnější zejména členové tří typů primárních skupin – rodiny, skupiny vrstevníků a sousedství. Dítě se stává sociální bytostí tím, že se učí sdílet očekávání členů těchto skupin vůči sobě. Podobně jako filozofové pragmatismu, také Cooley zasazuje své úvahy do širších společenských souvislostí, konkrétně do kontextu diskusí o sociálním plánování reforem, které byly na přelomu století ve Spojených státech velmi živé. Žádoucí změny společnosti jsou uskutečnitelné díky aktivní a zároveň plastické povaze jednajících lidí.

William Thomas

Je autorem teorému **definice situace**: situace definovaná jako reálná se stává reálnou ve svých důsledcích. Jinými slovy: lidé nejednají podle toho, jaký svět je, nýbrž podle toho, jak svět sami chápou, vidí, interpretují. V této tezi jsou v jádru obsaženy všechny základní prvky symbolického interakcionismu. To, jak se svět člověku jeví, je funkcí významů, které člověk věcem a událostem přiřazuje. Tyto významy nestanoví zcela libovolně, vznikají v interakci s druhými lidmi jako výsledek střetávání různých pohledů na svět. Thomas věnuje velkou pozornost procesům sociální dezorganizace a jejich vlivu na dospělého jedince. V této souvislosti sleduje, jak se představa člověka o sobě samém mění pod tlakem změněných představ jeho okolí. Jak výklad situací, tak definice sebe samého nelézá člověk ve skupině, do které se rodí a v níž je vychováván. Vybírá si ze zásoby předem připravených možných pohledů na svět (z definic situací) právě ty, které mu z nějakého důvodu konvenují, a prosazuje je oproti výkladům jiným. Thomas spolu s polským filozofem Znanieckým je autorem obsáhlé monografie o osudech polských rolníků, kteří se přistěhovali do USA. Studium jejich korespondence a osobních výpovědí shromáždil bohatý podkladový materiál vhodný pro ilustrování procesu střetávání kulturně odlišných definic situací.

George Herbert Mead

Je považován za vlastního zakladatele symbolického interakcionismu, a to přesto, že během svého života nepublikoval knižně žádnou práci.

Posmrtně byly z jeho přednášek vydány čtyři knihy, z nichž zejména „*Mind, Self and Society*“ (1934) se stala jakýmsi manifestem celého směru. Meadovy myšlenky byly popularizovány jeho nástupcem na univerzitě v Chicagu Herbertem Blumerem.

Rané Meadovy práce se zabývají mimo jiné spontaneitou dětí projevující se ve hře. Odtud dospívá Mead k obecným závěrům o povaze člověka, procesu socializace, úloze gest a verbálních symbolů v komunikaci. Mead je spoluvůrcem teorie sociálních rolí, pochází od něho pojem **diskursivní univerzum**.

Ústřední kategorií Meadova myšlení je pojem **sociálního Já** (self). Velká část Meadových úvah je věnována analýze procesu, v jehož průběhu se Self vytváří. Tímto procesem je interakce s druhými lidmi, při níž dochází k výměně gest a slov, tedy neverbálních a verbálních symbolů. Výměna symbolů umožňuje porovnávat reakci adresáta se záměrem toho, jenž symboly vysílá. Je-li reakce shodná se záměrem vysílatele, znamená to, že partneri v komunikaci se dokázali navzájem přenést do pozice druhého (navzájem se velice dobře chápou).

Možnost „pochopit druhého“ má obrovský význam pro proces socializace. Znamená, že člověk je schopen pohlížet na sebe z perspektivy druhého člověka, hodnotit své jednání z jeho pohledu, a tedy sám se sebou souhlasit, anebo se odsoudit. Člověk se stává sám pro sebe subjektem jedině pokud se dříve stal sám pro sebe objektem v podobném smyslu, v jakém se mu stávají objekty druzí lidé. Pokud by se člověk nedokázal stát objektem sám o sobě, nemohl by se stát osobností schopnou reflektovat vlastní jednání.

Proces „*stávání se objektem sám sobě*“ je sociálně strukturován. Uskutečňuje se prostřednictvím přejímání rolí druhých. Podstata sociální role netkví v tom, co určitý člověk dělá nýbrž v tom, jak na něj druzí lidé pohlížejí, co od něj očekávají. Přejímáním rolí tedy člověk zároveň bere na vědomí, že také od něho budou očekávány právě určité výkony. Schopnost přejímat role je budována v několika stupních a to již od raného věku, v průběhu dětských her.

Nejprve se dítě učí napodobovat konkrétní role, zejména rodičovské a profesní. V průběhu napodobování svých „významných druhých“ si uvědomuje, jaká očekávání jsou s konkrétními rolemi spojována. Později je schopno přejímat roli „generalizovaného druhého“, a to znamená: uvědomuje si, že od každého člověka v jisté pozici druzí něco očekávají a že ani ono není a nebude výjimkou.

Meadovo pojetí socializace chápe člověka jako bytost zároveň činorodou a aktivní, zároveň jako produkt sociálních vztahů. Aktivita dítěte je orientována na druhé, člověk se stává osobností pouze tehdy, dokáže-li respektovat mínění druhých. Člověk (Self) se rodí ve společnosti druhých. Tuto společnost chápe Mead v rovině komunikace. Lidé jsou členy skupin, v nich společně řeší problémy, na které narážejí. Organizace vlastní skupiny se skrze přejímání postojů jejích členů zobrazuje v mysli socializovaného jedince. Každý člověk je pak určitou miniaturizací své skupiny v jejím nejvlastnějším poslání, stává se bytostí řešící problémy (problem solving being). Schopnost pohybovat se při řešení přítomných problémů jak směrem do minula (využívat minulou zkušenost), tak směrem do budoucna (uvažovat o možných důsledcích jednotlivých řešení) je umožněna používáním symbolů, je tedy opět důsledkem symbolické interakce s druhými lidmi.

Erving Goffman

Ve svém díle analyzuje, jakými způsoby lidé manipulují v průběhu interakcí s dojemem, který činí na druhé lidi. Je to sociologie přetvářky, jejíž aktéři sledují dovedným výkonem předepsaných rolí své vlastní cíle. První významná Goffmanova práce „*The Presentation of Self in Everyday Life*“ (1959) byly přeložena do němčiny pod výstižným názvem „*Wir alle spielen Theater*“ (1969). Popisuje se v ní „fasáda“, kterou herci sociálního dramatu pro svá vystoupení pečlivě aranžují, ukazuje se, jak to lidé dělají, aby vzbudili v publiku co nejpříznivější dojem a představili se v co nejideálnější podobě. Goffman zde píše o segregaci publika, která umožňuje přehrávat nescíslné role před různým obecnstvem.

Charakterizuje různé možnosti mystifikace publika i různé způsoby sebekontroly herců, které mají odvrátit nebezpečí vypadnutí z role. Již v této rané práci Goffman naráží na téma rutiny při výkonu rolí. Herci uneseni svou vynalézavostí si zpravidla nepřipouštějí, že i jejich přetvářka je vedena jistými poměrně jednotvárnými pravidly a šablonami. Právě zde naráží Goffman poprvé na problém sociálních rituálů.

V práci „*Interaction Ritual*“ popisuje na řadě příkladů provozování rituálů vzájemné úcty. Společenský život v moderní společnosti je sérií drobných konverzačních ceremonií, v jejichž průběhu se účastníci navzájem ubezpečují, že před druhými vypadají tak, jak by chtěli. Tyto ceremonie nejsou v žádném případě samoúčelné, jejich aktéři si jimi zároveň potvrzují mocenské pozice, které zaujímají ve světě formálních organizací.

Goffman rozvíjí motivy symbolického interakcionismu provokujícím směrem. Zatímco Cooley, Thomas a Mead se snažili ukázat způsoby, jimiž si člověk pracně buduje svou vlastní identitu v průběhu opakovaných interakcí s druhými, Goffman naopak ukazuje, jakými způsoby lidé při těchto setkáváních svoji skutečnou totožnost druhým zakrývají ve snaze ukázat jim falešný, idealizovaný obraz sebe sama.

Hugh Dalziel Duncan

Rozpracovává dramaturgickou verzi symbolického interakcionismu souběžně s E. Goffmanem. Dle jeho názoru je každá společnost uspořádána hierarchicky. Nerespektování tohoto řádu je považováno za provinění. Pocit viny však zakoušejí také vítězové, kteří řád ustavili. Paradoxem každé autority totiž je, že své údajně čisté principy musí prosazovat i pomocí prokazatelně nečistých prostředků. Vinu lze vykoupit jedině prostřednictvím oběti. Obětování viníka – či častěji *obětního beránka* – je rituálem, jenž má posílit existující hierarchii či naději v příchod očekávaného řádu. Mechanismus oběti funguje spolehlivě při posilování sociálního řádu mimo jiné proto, že nenávist dokáže být stejně tmelícím prvkem jako sympatie.

Nejobecnější formou komunitního obětování byla vždy válka. Nepřítel musí být poražen nejen kvůli materiálnímu zisku, ale především proto, že

jeho potrestání nás zbavuje našich vlastních vin a strachu z toho, že zůstanou bez vyrovnání. V případě války a zločinů vůbec zatěžujeme nepřítele vlastními hříchy, abychom se od nich vzápětí osvobodili tím, že ho zničíme. Jinou formou očištné oběti je například charitativní činnosti bohatých, která má za cíl umožnit jim používat peněz i ve světě nedostatku s lehkým svědomím.

FENOMENOLOGIE

Pojem fenomén:

Přeneseně vyčníkající, fenomenální zjev či člověk.

Ve filozofii – jev postihovaný našimi smysly (ne rozumem) a daný našimi zkušenostmi.

Fenomenologie Alfréda Schulze

Jeden z nejvýznamnějších směrů světové sociologie 2. poloviny 20.st., který je jádrem interpretativní sociologie. Zakladatelem je rakouský sociolog Alfréd Schutz, který po odchodu do USA v roce 1938 postupně popularizoval ideje fenomenologické sociologie, jejíž základy zformuloval již za svého pobytu v Rakousku a Německu bez většího ohlasu.

Schutzovým přínosem je uvedení do sociologie téma každodennosti všedního světa a zdravého rozumu jako nejen legitimní, ale dokonce dominantní témata sociologického studia.

Schutz zavedl do sociologie řadu významných pojmů, např. pojem *biografická situace*, kde se upozorňuje na význam těla, tělesnosti: tělo je základním orientačním bodem ve světě. Klade si otázku **smyslu pro jednající**.

Teorie jednání se má stát teorií rozvrhu každodenního jednání v sociálním světě a zkoumání jeho motivačních souvislostí. Smysl je vytvářen vztahy mezi daty vědomí tzn.

problém smyslu = problém času

Zabývá se dále otázkou porozumění cizímu jednání a smysluplné výstavby sociálního světa. Pochopení musí začít analýzou našich zkušeností každodenního života.

Rozlišuje čtyři základní dimenze sociálního světa:

Podle míry participace (účasti):

- ❖ Svět spolubližných (bezprostřední okolí)
- ❖ Svět současníků

Podle časového členění:

- ❖ Svět předchůdců (mohu chápat, ale ne zasahovat)
- ❖ Svět následovníků (budou zde po mně)

Z hlediska časovosti rozlišuje stav činností probíhající a realizovaných.

Rozdíl mezi probíhajícím jednáním a již realizovaným jednáním:

- **probíhající jednání** (činnost) je přítomná činnost nasměřovaná do budoucna, má motiv „aby“, působí na ni i vliv minulosti
- **realizované jednání** (čin) poznáme byl-li už vykonán, budoucí činy jsou nejisté, činy mají motiv „protože“.

Sami sebe si můžeme uvědomit pouze v minulém čase. Východiskem je jednotlivec, to jak vytváří svůj svět kolem sebe, jak ho prožívá a jak mu rozumí. Klíčový pojem je prožitek a jeho formou je čas.

Jedincův vnitřní čas, vyjádřený v prožitcích a zkušenostech, je zapuštěn do vnějšího světového času (století, rok atd.). Hovoříme o *časovosti lidské existence*.

Životní svět a intersubjektivita

Životní svět je pro Schutze světem každodennosti. Je to svět intersubjektivní a tedy sociální. V tomto světě existujeme, konáme, sledujeme své cíle.

Čerpáme z něho veškerou svou zkušenost a představu o významech.

Je důvěrně známý, familiární, svět zdravého rozumu a naší zažívané zkušenosti. Svým jednáním do něj zasahujeme, měníme a modifikujeme ho. Zpětnou vazbou toto jednání modifikuje nás.

Reciprocita perspektiv

Intersubjektivita, společné sdílení, prožívání a komunikace s druhými jedinci, je umožněna tzv. reciprocitou perspektiv. Je založena na dvou předpokladech:

1. *předpokladu zaměnitelnosti stanovíšť*
2. *předpokladu shody systémů relevance*

Pro jedince pohybujícího se v tomto světě je charakteristický *přirozený postoj* - navykly sled bezproblémových zkušeností. Pokud je tento sled narušen, přerušuje se i tento řetězec samozřejmostí.

Sociální svět vyžaduje určitou interpretaci, založenou na specifickém vědění. Schutz věnuje pozornost tomu, jakými prostředky jsou struktury sociálního světa vykládány. Jejich zkoumání se posouvá od problematiky **subjektivního smyslu** k problematice **objektivních souvislostí smyslu**.

Zásoby vědění a typizace

Zásoby vědění jsou poznatky ve formě osvojených dovedností, užitého vědění a návodů.

Typizace jako prostředky interakcí lze chápat jako prostředky k dosahování typických výsledků. Výrazným typizačním jevem je **jazyk**. Ve svém jednání se lidé obracejí k zásobám vědění. Během svého života si takto každý jedinec vytváří svou vlastní zásobu „příručního vědění“, které ho orientuje ve světě, v němž se pohybuje.

Příruční zásoba vědění je strukturována a zpřehledňována prostřednictvím typů.

Prostřednictvím typizačních operací si lidé vytvářejí představy o typech jednání, osob a předmětů; i o světě. Provozování těchto operací není jenom individuální záležitostí. Typizační operace provádíme pomocí jazyka.

Díky tomu, že lidé používají při pojmenování téhož jazyka, je individuální výklad pochopitelný a přijatelný také pro druhé lidi.

Jazyk umožňuje včleňovat do osobní zkušenosti i takové události a věci, s nimiž se jednotlivci nikdy osobně neseťkali ani neseťkají.

Sociální vztahy v díle A. Schutze

Sociální vztahy mají různou kvalitu v závislosti na tom, jak je někdo pro mě důvěrně známým a jak intenzivní je náš vzájemný vztah.

Rozlišuje různé typy postojů a vztahů, kterými charakterizuje tuto rozmanitost. Nejjednodušší formou je orientace na **tebe**, postoj, v němž věnuji někomu svou pozornost. Podmínkou vztahu s mým spolubližným je vzájemnost a přímý kontakt (*face-to-face*).

Životní svět není ani mým soukromým světem ani tvým soukromým světem. Jde o svět našich společných zkušeností. Sociální svět se neskládá pouze z bezprostředního „okolního světa“, ale také z prostorově vzdálenějšího světa součastníků. Zkoumané vztahy mohou být navíc zkomplikovány dalšími faktory. Schutz to ilustruje na příkladu hraní hudby, kde si všímá dvou vztahů:

- vztah mezi skladatelem a posluchači
- vztah mezi hudebníky

Velmi podstatné je Schutzovo pojetí sociální vědy jako zásadně odlišné od věd přírodních. Schutzovu teorii rozvíjeli jeho blízcí přátelé, později se soc. fenomenologie diferencovala do různých směrů, z nichž nejdůležitější je etnometodologie H. Garfinkela. Ke stoupencům fenomenologického uvažování patří nejen osobnosti v zahraničí ale i u nás – E. Urbánek, D. Alijevová. Velmi pozitivní ohlas našla i v Polsku – E. Mokrzycki a Z. Krasnodebski.

Přestože ve svém vlastním chování, i v tom jak chápeme chování druhých, běžně používáme mnoha neverbálních náznaků, odehrává se velká část naší interakce prostřednictvím hovoru nebo konverzace. (sociální interakce = v širokém významu procesy, které spočívají v působení jednoho jednajícího na jiného jednajícího).

Sociologové vždy uznávali, že řeč je základem společenského života. Teprve nedávno se však objevil přístup, jenž se konkrétně zabývá tím, jak lidé používají jazyka v běžných situacích každodenního života. Valnou část použití jazyka vlastně tvoří běžný hovor, neformální konverzace. Velký vliv na studium konverzací mělo dílo *Ervinga Goffmana*. Největší podíl na rozvoji tohoto druhu výzkumu měl *Harold Garfinkel*.

ETNOMETODOLOGIE

Etnometodologie se zabývá spekulacemi badatelů na téma fungování sociální reality. Zajímají ji spekulace běžných lidí, kteří svou činností tuto realitu vytvářejí. Jej zájem je soustředěn především kolem dvou otázek:

- 1) *Jak chápou svět svého každodenního života běžní lidé?*
- 2) *Jak je vůbec možné, že ho mohou chápat právě takto?*

Významným faktem pro etnometodologii je, že každý aktér sociálního života, účastník interakčních aktů (member) je pokládán za jakéhosi praktického sociologa. Teoretická sociologie pak není ničím jiným než snahou o pochopení toho, co tento praktický sociolog vlastně dělá, aby rozuměl světu, v němž žije a jedná.

Podle **Guy E. Swansona** člověk jako *praktický sociolog* dělá minimálně těchto deset činností, jež umožňují aby sociální svět dostal smysl:

- 1) kategorizuje a srovnává
- 2) posuzuje, zda určitý omyl je tolerovatelný
- 3) hledá prostředky
- 4) analyzuje alternativy a důsledky svých činností
- 5) vytváří strategie
- 6) organizuje čas
- 7) snaží se posoudit předvídatelnost události
- 8) používá určitých obvyklých procedurálních pravidel
- 9) vybírá
- 10) užívá obvyklých pravidel výběru

Pouze *teoretický sociolog* dělá minimálně další tři činnosti:

- 11) snaží se o schématickou jasnost a jednoznačnost
- 12) posuzuje přiměřenost prostředků a cílů
- 13) snaží se o dosažení kompatibility mezi svou definicí situace a dosavadním věděním

Teoretický sociolog chce aby jeho sdělení bylo srozumitelné každému jinému vědci. Praktický sociolog požaduje aby komunikace uspokojovala to, co každý normální člověk ve svém okolí očekává.

Podstata etnometodologie

V centru etnometodologie stojí:

„Jak to lidé dělají, že právě to, co činí, považují za zcela neproblematické a přirozené?“

Základní metoda etnometodologů je jednoduchá:

Spočívá v narušení běžného chodu věcí, což má lidi přimět k tomu, aby ukázali, co je třeba učinit aby mohl být svět považován opět za normální.

Etnometodolog se chová jako *cizinec*, neboť chce vyprovokovat *domorodce* k tomu, aby ukázali, jak to vlastně dělají, že se zvládnutím svého života žádné problémy nemají a dokáží se v něm orientovat zcela rutinně a přitom bezpečně.

Vývoj etnometodologie

Etnometodologie se vnitřně diferencovala např. na analýzu hovorové řeči (konverzační analýzu), etnometodologickou hermeneutiku, analýzu každodennosti, etnografii vědy apod.

V 70. letech expandovala prudce z Ameriky, kde se z původní sociologické „sekty“ rozvinula ve vlivný výzkumný proud, do Evropy. Etnometodologie nebyla ani zdaleka přijata jednoznačně. Byla podrobena kritice a otázce o ideologové angažovanosti. V bývalém Československu se etnometodologií speciálně nezabýval nikdo. Informativní studie napsali *E. Urbánek* a *D. Alijevová*. Na Slovensku s technikou garfinklingu experimentovaly *Zuzana Kusá* a *Iveta Radičová*.

Základní problém etnometodologie

Původní otázka etnometodologie je standardní:

Jak je možný řád a jak se dosahuje toho, že se společnost nerozpadne do chaotické množiny individuálních aktů, které by byly v permanentním konfliktu?

Je to dáno tím, že lidé disponují a používají metod, jimiž své každodenní praktiky činí srozumitelnými a navzájem sdělitelnými.

Pro pochopení této problematiky je nutné rozumět třem základním etnometodologickým termínům:

- 1) **Reflexivité** – tím, že určitou situaci popisujeme, že jí dáváme smysl a význam, ji současně vytváříme. Náš interpretační akt se stává součástí situace samotné.
- 2) **Popsatelnosti či sdělitelnosti** = *accountability* – není tomu tak, že něco se dá popsat a sdělit proto, že to má smysl a že je to rozumné, ale smysl to má a rozumným se to stává tehdy, když je to sdělitelné a popsitelné.
- 3) **Indexikalitě** – každý řečový a interpretační akt je konkrétně určen situací, v níž se odehrává.

Z toho vyplývá mimořádná role, která je přisouzena jazyku každodenní komunikace. Smysl reality je podle etnometodologie produktem verbálního aktu. Sociální interakce je v etnometodologii redukována na jazykovou komunikaci. Jazyková komunikace však obsahuje hlubší vrstvu než je pouze ta, kterou můžeme zachytit na základě verbálního vyjádření.

Tato hlubší vrstva je tvořena tzv. základovými očekáváními, což je předpokládané, neverbalizované vědění, které aktéři používají jako interpretační schémata. Tato základová očekávání je možné odhalit někdy jen aplikací složitých a náročných dramaturgických postupů, pro něž se ustálil termín **garfinkeling**.

Harold Garfinkel

Harold Garfinkel je zakladatelem etnometodologie. Jeho hlavní myšlenky jsou obsaženy v práci „*Studies in Ethnometodology*“. Název směru etnometodologie dal ve své knize v roce 1967.

Byl žákem T. Parsonse.

Garfinkeling

Je velmi specifická etnometodologická procedura, pomocí níž mají být zjištěna tzv. základová očekávání, tj. neverbalizované vědění, jehož používá aktér aby porozuměl interakční situaci.

Lidé obvykle nejsou schopni verbálně vyjádřit, jaká interpretační schémata vlastně používají. Proto Harold Garfinkel navrhl, a jeho žáci mnohokrát použili, techniku experimentální provokace, která má narušit až rozvrátit rutinní postupy (*breaching*) a tím odhalit, co je v jejich pozadí. Garfinkeling odhaluje také nejednoznačnost a nepřesnost výrazů běžného jazyka, která však buď není vůbec pociťována, nebo je dokonce pokládána za komunikační výhodu.

V garfinkelingu jde např. o postupy, kdy se studenti po příchodu domů začali chovat jako v hotelu, kdy na běžnou konverzační otázku kladli neustále zpřesňující otázky apod.

Garfinkelovy pokusy

Význam sdílených předpokladů, na jejichž pozadí se odehrávají naše běžné konverzace, ozřejmily některé Garfinkelovy pokusy s dobrovolníky z řad studentů. Studenti byli požádáni, aby navázali konverzaci se známým nebo příbuzným a trvali na objasnění smyslu každého obratu v řeči. Na každou nezávaznou poznámku nebo ustálené rčení měli reagovat a aktivně se snažit upřesnit jejich význam. Pokud jim někdo popřál „*hezký den*“, měli se ptát: „*v jakém smyslu hezký?*“ nebo „*kteřou část dne myslíte?*“ apod.

Lidé bývají velmi rozladěni, nejsou-li dodrženy zdánlivě malicherné konvence dialogu. Je tomu tak proto, že stabilita a smysluplnost našeho všedního sociálního života závisí na sdílení nevyslovených kulturních předpokladů týkajících se toho, co je řečeno a proč. Kdyby tyto předpoklady nebyly samozřejmostí, byla by smysluplná komunikace nemožná. Po jakékoli otázce nebo vstupu do konverzace by muselo následovat „dohledávání“ podobné tomu, jaké měli Garfinkelovi dobrovolníci zahájit po každé běžné poznámce, a interakce by se prostě zhroutila.

Co nám na první pohled připadá jako bezvýznamná konvence hovoru, je ve skutečnosti nezbytné pro samu podstatu společenského života. Právě proto může mít narušení těchto pravidel tak závažný dopad.

PRŮVODCE TEXTEM, PODNĚT, OTÁZKA, ÚKOL

V první kapitole je charakterizována interpretativní sociologie a její představitelé. Vraťte se zpět a zopakujte si celou kapitolu. Pochopíte vývoj tohoto směru a jeho souvislosti.

Rozumíš?

PRŮVODCE STUDIEM 4

V následující kapitole probereme společnost a její vývoj.

Se vznikem lidové společnosti jsou spjata sociologická paradigmatata, která se mění se společenským rozvojem. S tím souvisí následující analýza globálních problémů lidstva.

SPOLEČNOST A JEJÍ VÝVOJ

Sociologie bývá definována jako věda o společnosti. Hlavní problém podobného způsobu definování spočívá v tom, že pojem společnost je natolik mlhavý a nejasný, že umožňuje množství nejrůznějších definic.

Hovoří-li lidé o společnosti, mají na mysli stát, národ ve kterém žijí. J. Keller ve svém „Úvodu do sociologie“ uvádí, že společnost ve skutečnosti neexistuje. Společnost existuje jen pokud se lidé chovají, jako kdyby skutečně existovala. Empiricky se však vyskytují pouze jednotliví lidé se svými zájmy a svým konkrétním jednáním.

Pokud tedy mluvíme o společnosti, máme na mysli souhrn individuí jednajících s ohledem na jednání druhých v určitém historickém, prostorovém, kulturním a sociálním kontextu. Termín společnost je jen fiktivní zkratkou pro vyjádření těchto skutečností.

Společnost tradiční

Forma společenské organizace – společnosti – které existovaly před nástupem průmyslové revoluce. Trpěla výraznou sociální stagnací, nebyla však ohrožována projevy anomie, která souvisí s prudkostí a nekoordinovaností sociálních změn v moderní společnosti. Společnost tradiční lze charakterizovat čtyřmi způsoby:

- materiální produkce je založena na využívání přírodních zdrojů, dělba práce je relativně málo rozvinuta, lidé transformují minimální statky, které jim příroda poskytuje, hustota obyvatel je relativně nízká
- mocenská struktura je charakteristická silnými prvky rodové nebo sousedské samosprávy, přes řadu typů městských států, feudální svazky a stavovské společnosti, až po centralizovaná knížectví a monarchie.
- způsob interpretace světa odpovídá omezeným šancím na kontrolu, změnu a předvídání událostí, pravidelností sociálního rytmu a pomalosti změn
- sociálně je svět tradiční společnosti diferencován na určité druhy privilegií a sociálních závislostí, myšlenka o rovnosti lidí je považována za absurdní, společnost je rozdělena do mnoha stavů a

korporací, které se snaží vystupovat jako nezávislé a svrchované útvary

Společnost moderní

Sociologie od svého zrodu definuje moderní společnost právě v protikladu ke společnosti tradiční. Nejpregnantnější výraz našlo toto rozlišení v opozici **F. Tonniese** „*Gemeinschaft a Gesellschaft*“ – tradiční pospolitosti v kontrastu s moderním společenstvím – která byla jak kritizována, tak i v jistých obměnách patrná u **M. Webera**, **H. Spencera**, **E. Durkheima** .

H. Spencer přímočařeji reflektuje ve svém díle radikální proměnu společnosti. Klade společnost průmyslovou proti společnosti vojenské.

U vojenské společnosti byla dominantní aktivitou válka. Celá společnost byla spravována po vzoru armády. Oproti tomu průmyslová společnost je založena na hodnotách osobní svobody a autonomie svých členů. Autorita státu klesá, obchodní a průmyslové aktivity se odpoutávají od vojenské činnosti, i v náboženském životě se prosazuje individualismus.

C.H.Cooly podobně jako Tonnies ilustruje společnost bipolárně jako skupiny primární a sekundární. **H.Becker** rozlišuje společnosti posvátné a privátní. **R.MacIver** uvádí komunity a asociace, **R.Redfield** zase společnost venkovskou a městskou. **Durkheimovo** rozlišení společnosti spočívá na solidaritě mechanické (u tradiční spol.) a solidaritě organické.

Společnost postmoderní

Postmoderní teorie se rodila z kritiky své předchůdkyně - tedy moderní teorie - a to z těch nejradikálnějších pozic. Dělo se tak především ve Francii a vzniklá radikální sociální teorie získala přívlastek "postmoderní" v průběhu 70.let. Všeobecně uznávaná a přesná definice postmodernity není k dispozici a většina "chytrých pánů" identifikuje postmodernitu ve spojení s modernitou. Zde jsou některé ze zmíněných pokusů:

D.Kellner považuje postmodernitu za historický zlom ve společnosti, kdy se informační média, móda, populární hudba, film, reklama a většina dalších atributů současného života pokouší vytvořit nové dojmy a vjemy, a svým způsobem tak nahradit skutečnost její simulací.

D.Harvey (1989) přisuzuje postmodernitě jen roli další fáze rozvoje kapitalismu situované do převratného období posledních dvaceti let. Za stěžejní změny ve struktuře kapitalistické produkce považuje větší pružnost výrobních systémů a změny v územní dělbě práce.

Obojí má nezanedbatelné regionální dopady. Pro svůj marxistický náhled chápe Harvey postmodernismus pouze jako objekt, a ne jako postoj a způsob myšlení. Ve své knize "The Conditions of postmodernity" (1989) dále tvrdí, že "kulturní superstruktura je určována ekonomickou základnou".

J.F.Lyotard v knize podobného názvu "The postmodern condition" (1984) při posunu moderního světa k postmodernímu kladl velký důraz na informovanost a vzdělání lidí zainteresovaných v tomto procesu. Lyotard spojuje postmodernismus s trendy směřujícími k tzv. postindustriální společnosti. Zároveň však netvrdí, že postmoderní společnost musí být nutně postkapitalistická.

J.Baudrillard (1983) spatřuje ve výrobě klíč k moderní průmyslové společnosti, zatímco v postmoderní společnosti dominuje již zmíněná "simulace", která společnost povyšuje do role jakési hyperreality. Samotný Baudrillard je nihilista, nevěří příliš v lepší budoucnost. Vadí mu vtěšňování a převádění všeho do binární soustavy kvůli "počítačové stravitelnosti", nemá rád dnešní "svět vzkazů" bez osobního kontaktu.

J.Kurth ve svém zamyšlení z roku 1992 nazvaném "Do postmoderního světa" registruje kolem sebe zrod nového řádu neutvářeného národními institucemi, ale mezinárodními sdělovacími prostředky, elektronizací, populární kulturou a nadnárodními společnostmi. Kurth předpovídá vznik globálního systému mimo rámec národního státu, jehož stabilitu budou zajišťovat nadnárodní hospodářské a politické organizace. Podoba s pluralitním systémem Spojených států není náhodná, vždyť USA nikdy nebyly klasickým národním státem, a již dnes vykazují mnohé rysy postmoderní společnosti. Dříve byl národní stát hnací silou při modernizaci společnosti, dnes je spíše na obtíž. Je však zajímavé, že dosud některé typické příklady národních států, jako např. Německo, Japonsko či "asijské tygřiči", prokazují v konkurenci na trhu postmoderní éry mnohdy lepší orientaci a přizpůsobivost, než "předjezdec budoucnosti" USA. Popsaný jev Kurth zahrnuje do tzv. výhod zaostalosti a rozlišuje:

a/ moderní společnost, jejímiž průvodními znaky jsou mj. národní stát, vysoká kultura, velké konvenční armády, výroba převážně pro domácí trh, byt' masová a často velmi efektivní;

b/ postmoderní společnost s finančními podniky a managementem orientovaným na nadnárodní operace v rámci globálního trhu, s masovou kulturou, s vysokým stupněm elektronizace, tudíž i velmi vyspělou technikou (včetně té vojenské - viz. Perský záliv), společnost založená na službách (přičemž vedle sebe budou ještě dlouho existovat

postindustriální a industriální země).

S rozvojem společnosti souvisí i vývoj sociologického myšlení. V další části této kapitoly se seznámíte se základními paradigmaty sociologického myšlení. Nejdříve si pojem paradigma vyjasníme.

Paradigma

Paradigma je podle Kuhna "**všeobecně uznávané výsledky vědeckého výzkumu**", které se využívají jako "**modely problémů a jejich řešení**". Paradigma globálně určuje předmět zkoumání, ohraničuje to, co je hodné zkoumání, a tak plní poznávací funkci. To znamená, že usměrňuje výzkum, určuje kritéria výběru problémů, způsoby získávání faktů, tvorbu vědeckých teorií a jejich ověřování. Metodologická funkce spočívá hlavně v tom, že paradigma tvoří pravidla, která určují možné způsoby řešení problémů. Normativní funkce vystupuje do popředí tehdy, když se využívají určité uznané vzory řešení. Paradigma je to, co spojuje členy vědeckého společenství a naopak společenství tvoří vědci, kteří mají společné paradigma.

Cílem tedy není odhalovat nové jevy, obvykle ani tvořit nové teorie, ale rozšiřovat oblast a prohlubovat přesnost uplatnění paradigmatu. Pro období normální vědy je tedy charakteristické, že výzkum je usměrňovaný a realizovaný podle paradigmatu a poznání se rozvíjí kumulativně. Vědci však objevují nové a nečekané jevy (tzv. anomálie). Neschopnost je řešit a jejich narůstající počet způsobuje nedůvěru v paradigma. To se stává nejasným a roste tak počet modifikujících teorií. Tento jev je typický pro období krize.

Krize může končit třemi způsoby:

- 1) normální věda zvládne problém (anomálii) vyvolávající krizi;
- 2) problém přetrvá - "zapečetí se";
- 3) vytváří se nová teorie.

Tento třetí způsob již vlastně spadá do třetího období, období revoluce. Poznání má tady nekumulativní charakter. Dochází k odmítnutí starého paradigmatu a starých tradic výzkumu a přijetí nového, který jej nahrazuje a je s předešlým neslučitelný. U vědců dochází ke změně "vidění světa", tzn. že vědci vidí svět z hlediska nového paradigmatu. Po jeho přijetí většinou vědeckého společenství nastává opět období normální vědy.

S revolucí jsou spjati převážně mladí vědci, kteří nejsou tak vázání starým paradigmatem.

Příkladem vědecké revoluce je například přechod od Ptolemaiovy astronomie ke Koperníkově,

či od Newtonovy fyziky k Einsteinově.

Kritici vyčítají Kuhnovi, že svůj model vývinu vědy vybuodoval na vývoji přírodních věd. Někteří nepřisuzují normální vědě takový význam, jiní její existenci popírají. Také je kritizován za monoparadigmatismus v období normální vědy a za to, že nepřihlíží na úlohu vnějších faktorů jako je technický pokrok, společenské, ekonomické a intelektuální podmínky.

Sociologické paradigma

Pojem zavedený do sociologie **Robertem K. Mertonem**, který tento termín použil ještě před Kuhnem k označení procedury, která má učinit zjevným všechna východiska a pojmy, které byly použity při analýze určitého sociálního jevu. Jde o specifický pohled na společnost nebo její část, která zahrnuje výklad, teorii společnosti, který je proveden ve specifickém jazyce a s použitím určité terminologie, opírá se o specifickou metodologii, řeší ustálený typ problémů ustálenými postupy a opírá se o stabilní okruh autorit, jejichž vědní aktivita slouží k provozování vědy.

Mezi základní sociologická paradigma vývoje společnosti patří:

1. Konsensuální paradigma
2. Stratifikační paradigma
3. Třídní paradigma
4. Konfliktualistická paradigma
5. Interpretativní paradigma

1. Konsensuální paradigma

Vzniká se vznikem sociologie. Podstatu představují zájmy všech členů společnosti. Filozofickým předobrazem všech vysvětlení tohoto typu je teorie společenské smlouvy.

Tato teorie předpokládá, že v základu sociálního řádu stojí nepsaná úmluva, podle které se lidé více či méně vědomě zavazují, že budou dodržovat pravidla umožňující jim vzájemné soužití.

Všechny teorie konsensu vycházejí z následujících předpokladů:

1. Sociální systémy jsou integrované
2. Společnosti jsou soudržné
3. Společenský život závisí na solidaritě
4. Spol. život je založen na reciprocitě a kooperaci

5. Společnost uznává legitimní autoritu
6. Základní prvky společenského života jsou normy a hodnoty
7. Sociální život zahrnuje závazky
8. Společenské systémy závisí na konsensu
9. Sociální systémy mají tendenci přetrvávat

Do skupiny konsensuálních teorií zařazujeme:

1. *strukturální funkcionalismus*
2. *teorii sociální směny*

Strukturální funkcionalismus

Teoretický systém ve 40. a 50. letech 20. století. Je základem stratifikačního paradigmatu (rozvrstvení společnosti). Stoupenci tohoto směru mohou citovat A. Comta, H. Spencera nebo E. Durkheima. Všichni totiž zdůrazňují vzájemnou závislost jednotlivých částí systému na celku, význam vnitřní rovnováhy pro fungování sociologie organismu a ideu harmonické seberegulace jako cílového stavu chování systému.

Významným představitelem tohoto směru je americký sociolog **Talcott Parsons**.

Parsons stanovil čtyři systémové roviny :

Kulturní systém – je závazný pro členy společnosti a určuje přípustné formy jednání a myšlení.

Sociální systém - je souborem sociálních rolí a rolových očekávání .

Systém osobnosti – je člověk se svými individuálními potřebami, motivy a postoji.

Systém behaviorálního organismu - zdůrazňuje skutečnost, že člověk je biologický tvor, který se pohybuje v určitém fyzickém prostředí.

Kritika strukturálního funkcionalismu:

- staví hypotézy, které nejsou empiricky testovatelné
- podávaná vysvětlení jsou často teologická
- není schopen vysvětlit sociologickou změnu, má tendenci považovat změny za něco nenormálního
- přeceňuje úlohu normativního prvku v sociologickém životě
- velmi lehce se mění v politicky konzervativní ideologii

Robert King Merton

Je jedním z kritiků strukturálního funkcionalismu. Jeho názorem je, že **manifestní funkce** určitého jevu jsou známy a kryjí se s motivy jednajících např. **funkcí armády je bránit stát. Latentní funkce:** např. ta samá **armáda brání stát** však latentně **může stát i zruinovat**. Vytvořil teorii deviantního chování, teorii byrokracie a teorii referenčních skupin. Dále je autorem teorie rolí a rolových konfliktů.

Teorie sociální směny

Tato teorie je v sociologii rozvíjena od přelomu 50. a 60. let 20. století.

Na základní otázku, jak je udržován ve společnosti řád, odpovídá tato teorie pomocí pojmů z ekonomie.

Mezi hlavní zastávce této teorie patří:

J. Thibaut, G. Simmel. B. Malinowski.

2 Stratifikační paradigma

Stratifikace, čili rozdělení společnosti do určitých vrstev podle ekonomických nebo náboženských podmínek, je jedna z nejstarších sociálních jevů.

Základními otázkami, které si sociologové ve vztahu ke stratifikaci pokládali, jsou například :
„ Proč jsou některé společnosti bohatší a mocnější, jakou mírou nerovnosti se vyznačuje moderní společnost, proč v prosperující společnosti existuje chudoba, jaká je šance se dostat na špicí ekonomického žebříčku ?“ a další.

Stratifikace je strukturovaná nerovnost mezi různými skupinami lidí. Sociologie rozeznává mezi čtyřmi základními systémy stratifikací.

Otroctví a otrokářství

Otroctví je extrémní forma nerovnosti, kdy někteří jedinci jsou vlastněni druhými. Tento systém známe hlavně z USA 19. století a dnes se již nevyskytuje. Tento systém se neosvědčil, protože je málo stabilní, vyvolává odpor a je málo ekonomicky efektivní (postupem času se ukázalo, že existují efektivnější nástroje motivace než je donucování).

Kastovní systém

S tímto systémem se setkáváme na indickém subkontinentu, ale slovo *casta* pochází

z portugalštiny označující rasu nebo čistokrevnou skupinu. V tomto systému se musí brahmáni vyvarovat jistých kontaktů s nedotknutelnými jinak se při reinkarnaci dostávají do nižší kasty. Toto vytváří nepropustné hranice. S tímto systémem se můžeme setkat i na jihu USA po zrušení otroctví, kde nebylo přípustné míchání ras.

Stavový systém

Stavovým systémem se vyznačuje feudální Evropa (dnes se ním můžeme setkat například ve Velké Británii). Jako první dovoluje překročit hranici stavů. Lidé totiž mohou dostat šlechtický titul například za vzornou službu či za zásluhy.

Třídní systém

Třídní systém existuje je již doménou moderního světa a od předešlých tří systémů nerovnosti se odlišuje hlavně ve třech směrech:

- Třídy nejsou vymezeny náboženstvím ani zákonem, nejsou dědičné a neexistují formální omezení pro sňatky
- Existuje sociální mobilita, příslušnost k třídě je do jisté míry získaným atributem
- Třídní rozdělení se uskutečňuje na základě ekonomické nerovnosti, tj. vlastnictví prostředků a schopnosti s nimi disponovat, nerovnosti platů a pracovních podmínek, atd.

Třída je skupina lidí s obdobnými prostředky, což má velký vliv na jejich způsob života. Základem třídních rozdílů jsou majetkové poměry a typ zaměstnání. Základní rozdělení obsahuje tři třídy – vyšší (bankéři, průmyslníci, špičkoví manažeři), střední (úředníci a odborníci) a dělnickou (manuálně pracující). V podrobnějším rozdělení se tyto třídy dělí ještě na další podtřídy plus tzv. „underclass“.

3. Třídní paradigma

Hlavní představitelé třídní teorie:

Marx, Weber, Moorr, Simon, Fourier, Wright, Parkin.

Třídní teorie Karla MARXE

K. Marx je stoupencem materialistického myšlení. Své ústřední myšlenky třídní teorie uvádí ve

svém nejznámějším díle „*Kapitál*“.

Jeho pojetí třídy vychází z existence velkých skupin lidí, kteří se vzájemně liší podle vztahu k výrobním prostředkům (zdrojům obživy).

Marx rozlišuje dvě hlavní třídy:

- vlastníci půdy (resp. vlastníci výrobních prostředků) - statkáři, šlechta, otrokáři,...
- nevlastníci - to znamená ti, kteří na vlastnické půdě pracují nebo nevlastní výrobní prostředky - svobodní zemědělci, nevolníci, otroci.

Vztah mezi třídami je založen na vykořisťování.

Třídní teorie Maxe WEBERA

M. Weber vychází v řadě bodů z Marxovy teorie. Liší se ve dvou hlavních tvrzeních:

- třídní rozdíly nezáleží jen na vlastnictví nebo kontrole výrobních prostředků, ale i na dalších faktorech, jako jsou např. dovednosti, znalosti, osvědčení a kvalifikace
- kromě tříd rozlišoval dva další základní pojmy :
 - status = rozdílná úcta či prestiž, které mají jednotlivé sociální skupiny
 - strana = skupina osob, která spolupracuje, protože má společný původ, cíle nebo zájmy

4. Konfliktualistické paradigma

Vzniká v průběhu 50. let 20. století. Předpokládá, že jakákoliv forma společenského soužití vyhovuje vždy jedné části společnosti, ostatní jsou k účasti na daném sociálním řádu donuceni, i když to pro ně není zpravidla výhodné..

Základním východiskem je neodstranitelná protikladnost zájmů

Teorie konfliktů se rozšířila hlavně v USA a je spjata se jmény sociologů jako jsou Lewis Coser, Charles Wright Mills a také Ralf Dahrendorf.

(viz předcházející kapitola sociální konflikt)

3. Interpretativní paradigma

Soustředí se na každodenní život běžných lidí. Platí, že lidé jednají automaticky, ne příliš racionálně, jak tvrdí předchozí teorie.

Interpretativní sociologie netvoří jednotnou školu. Řadíme sem:

1. *symbolický interakcionalismus*
2. *fenomenologickou sociologii*

3. obtížně zařaditelné sociology, jejichž díla jsou však silně ovlivněna interpretativními postupy

Symbolický interakcionalismus

Tento termín byl poprvé použit roku 1937 Herbertem Blumerem.

Svět, který nás obklopuje je závislý na našem přístupu k němu.

Lidské bytosti jednají na základě významů, které přiřkládají všem věcem, jež je obklopují.

Společnost je výtvozem svých členů, není však výtvozem hotovým, minutu po minutě je svými členy předělávána.

Významní představitelé:

Charles Horton Cooley a jeho koncepce tzv. *zrcadlového Já* - domnívá se, že si člověk buduje své mínění o sobě nikoli nezávisle na druhých, nýbrž tak, jak se snaží pohlížet na sebe jejich očima.

William Thomas a jeho *teorém definice situace* - situace definovaná jako reálná se stává reálnou ve svých důsledcích. Jinými slovy: lidé nejednají podle toho jaký svět je, nýbrž podle toho jak svět sami chápou, vidí a interpretují.

Hugh Dalziel Duncan. Podle něj je každá společnost uspořádána hierarchicky. Nerespektování tohoto řádu je považováno za provinění.

(viz předchozí kapitola o interpretativní sociologii)

DOPLŇUJÍCÍ ZDROJE

Další
zdroje

KELLER, J., ÚVOD DO SOCIOLOGIE, Sociologické nakladatelství,
Praha 1992

PROCHOVNÍK Š. a kol, OBECNÁ SOCIOLOGIE, VŠB-TU Ostrava
1991

PRŮVODCE TEXTEM, PODNĚT, OTÁZKA, ÚKOL

Všimněte si, jak spolu souvisí vývoj společnosti a vývoj sociologického myšlení. Vraťte se zpět k vývoji sociologie a pouze si tuto kapitolu přečtěte. Potom si znovu prostudujte historický vývoj společnosti z příslušné literatury (např. HISTORIE LIDSTVA, středoškolský Dějepis apd.). Pak pokračujte 4. kapitolou.

Rozumíš?

NEZAPOMEŇ NA ODMĚNU A ODPOČINEK

Máte za sebou intenzivní práci, proto si opět dopřejte odpočinek a dostatek tekutin. Uvařte si zelený čaj nebo kávu a dopřejte si čerstvý vzduch. Dejte si pauzu.

Odměna a odpočinek

Globalizace a globalizační proces.

Podle **A. Giddense** (1991) můžeme proces globalizace pozorovat zejména ve čtyřech základních dimenzích: světová ekonomika, mezinárodní dělba práce, světová vojenská politika a systém národních států. Existují i jiné pohledy na definování globalizačního procesu. **Casttels** (1993) rozlišuje tyto čtyři hlavní globalizační trendy: formování globální ekonomiky, technologická revoluce, vznik informační společnosti, proces evropské integrace.

Od začátku 60.let vstoupila světová ekonomika do procesu významné transformace (zrušení silných ekonomických center v USA, Velké Británii a v Japonsku, zrychlující se industrializace některých států třetího světa, rychlá internacionalizace finančního kapitálu do světové transakční sítě, nové prostorové uspořádání světové ekonomiky). Vznikají velké národní korporace, které mají velkou ekonomickou moc a možnost ovlivňovat politické rozhodování.

Globální ekonomiku definujeme jako ekonomiku, kde toky kapitálu, trh práce, trh komodit, informací, surovin, řízení a organizace jsou vzájemně propojené a na sobě závislé (Castells, 1993). Globální ekonomika sice zahrnuje celou planetu, ale ne všechny její regiony a celou její populaci. Jenom menší část lidstva je opravdu integrovaná do globální ekonomiky, toto platí i o všech ostatních globalizačních procesech. Pod pojmem globalizace by jsme si tudíž neměli představovat pouze homogenizaci. Jde spíše jen o dílčí homogenizaci. Naopak, globalizační proces vede k další heterogenizaci, je zdrojem dalšího nerovnoměrného vývoje.

Jednou z hlavních charakteristik probíhající globalizace průmyslu je světové rozšíření průmyslové technologie. Difuze technologií vytváří "jeden svět". Transformace komunikačních technologií je jeden z nejdůležitějších dopadů industrializace. Mechanizace komunikačních technologií měla zásadní vliv na všechny aspekty (dimenze) globalizace. Vytvořila se tzv. globální komunikační síť. Poskytuje základní infrastrukturu pro fungování světového ekonomického systému. Přináší jednak centralizaci zpráv a jednak decentralizaci jejich příjmu. Informace se stávají základní "surovinou" pro všechny společenské procesy, ovlivňují výrobu a služby v systému produkce a v organizaci společnosti. Tuto společnost, ve které ekonomická produktivita, kulturní hegemonie a politicko-vojenská síla závisí na schopnosti nabývat, ukládat a zpracovávat informace a znalosti, nazýváme informační společností.

Globální problémy lidstva

Globální problémy lidstva jsou tedy problémy neomezující se jen na jednotlivou zemi nebo kontinent, ale jsou celosvětové a jejich řešení je důležité pro celé lidstvo. Globálních problémů je mnoho a jsou navzájem propojené. Obecně je lze rozdělit do několika skupin :

Populační exploze

Populační růst je označován za jeden z prvořadých globálních problémů. Početnost populace člověka na Zemi nebyla vždy stejná. Odhadovat, jak se vyvíjel počet lidí v prehistorické době je obtížné. Jisté však je, že roku 1850 dosáhl počet obyvatel poprvé 1 miliardy. Od té doby postupoval růst stále vyšším tempem až asi do 70. let 20. stol., kdy se začal postupně snižovat. Od počátku 19. do konce 20. stol. přibylo na naší planetě téměř 5 miliard lidí! Dnes se odhaduje celková populace na něco málo přes 6 mld. lidí a počet obyvatel stále roste. Zatímco na 1 mld. bylo třeba třeba několik tisíc let, té poslední jsme dosáhli za 12 let. Pokud bude tento enormní růst

pokračovat , v roce 2030 bude počet obyvatel tvořit 12 a v roce 2100 asi 50 mld. lidí. Tento rychlý růst je způsoben snížením úmrtnosti , zlepšením výživy a zdrav. péče.

Největší nárůst obyvatelstva zaznamenávají především rozvojové země v nichž došlo k rozvoji průmyslu teprve nedávno. Je známo, že většina populací živočichů roste (případně se zmenšuje) v závislosti na dostupnosti zdrojů potravy, úkrytu, partnerů pro rozmnožování, výskytu chorob nebo úspěšnosti predátora. Populace člověka jako by některá ekologická pravidla nerespektovala. K největšímu růstu populace, jak již bylo řečeno, dochází v zemích rozvojových, tj. paradoxně tam, kde je dostupnost potravy nižší, míst a prostředků k bydlení méně a chorob více.

Kromě nárůstu populace dochází také k přesunům lidí do měst . Po roce 2000 žije ve městech asi polovina všech lidí . Příliv lidí do měst je nejvýraznější opět v rozvojových zemích, kde města rostou obrovským tempem, ale spojeným s nedostatkem pracovních příležitostí, chudobou, drogami a alkoholem, kriminalitou, kulturním vykořeněním a ztrátou identity. Mnoho lidí žije v chudinských čtvrtích, tzv. slumech bez jakékoli infrastruktury v nepředstavitelné chudobě. Současná rychlost růstu populace nemůže pokračovat, aniž by se poškodil planetární ekosystém a ještě více se nesnížila životní úroveň lidí. Populační exploze má za následek ještě větší růst průmyslu, rychlejší těžbu přírodních zdrojů a nárůst znečištění životního prostředí.

Demografická transformace

Růst každé populace je závislý hlavně na dvou faktorech: porodnosti a úmrtnosti. Od 19. stol., kdy je růst populace sledován, porodnost i úmrtnost klesají. Díky zvyšující se péči o novorozence, zlepšujícím se hygienickým podmínkám a zdravotní péči je však pokles úmrtnosti větší než pokles porodnosti, a tak se přírůstek zvětšuje. K tomuto jevu ale nedochází na všech místech světa stejně. Některé země již mají hlavní fázi růstu za sebou, v jiných počet obyvatel stále roste. Země, v nichž se porodnost a úmrtnost téměř vyrovnaly jsou průmyslově rozvinuté s vysokou úrovní lékařské péče a se systémem různých sociálních podpor, s vysokou zaměstnaností žen a dobrou úrovní vzdělání. Tyto země již prodělaly tzv. demografickou transformaci. Ta se vyznačuje poklesem dětí v rodině, zvýšením věku matek a změny v sociálním prostředí. Země, které transformaci neprošly však vykazují nízkou úmrtnost (díky zlepšení lékařské péče) a přetrvává zde vysoká porodnost. Postavení ženy je chápáno jako role rodičky a její uplatnění v zaměstnání je nízké. Tradice a způsob obživy vyžadují vysoký počet dětí v rodině, častý je odpor proti antikoncepci. To je případ mnoha zemí Afriky, Asie a Latinské Ameriky. Zde je rychle rostoucí mladá populace, zatímco technologicky vyspělé a

bohatší státy Evropy, Severní Amerika a Japonsko vykazují nulový nebo dokonce záporný růst a jejich populace stárne rychle. Prozatím je velmi obtížné určit, kdy projdou všechny země třetího světa touto transformací a kdy se tedy počet obyvatel světa ustálí. I když se růst populace postupně zpomalí, bude v polovině tohoto století na Zemi žít přes 9 mld. lidí.

Zajištění přírodních zdrojů a energie

S růstem lidské populace a rychlostí vývoje globální ekonomiky stoupá spotřeba vody, potravin, fosilních paliv, minerálů a dalších surovin. Ve většině případů jsou jejich zdroje omezené, což vede k jejich nedostatku. Závažný je například nedostatek vody a potravin .

Hlad je jedním z nejhorších globálních problémů. Miliony lidí dnes v době vědeckotechnické revoluce trpí a umírá hladem. Některé státy jsou zcela závislé na potravinové pomoci ze zahraničí . Ročně umírá hladem asi 20 milionů lidí to je asi 50 000 denně.

Většina zemského povrchu schopná kultivace již slouží k produkci potravy. Zásoby ryb ve světových mořích se rychle snižují nebo již byly zničeny. Na všech dostupných nalezištích ropy nebo zemního plynu se již těží. Větší část Země byla v rozvinutých oblastech přetvořena v důsledku ekonomického rozvoje. Zemědělství, lesnictví, průmysl, bydlení a dopravní síť vážně narušují nebo ničí přírodu . Mnoho méně rozvinutých zemí čelí vážným sociálním a ekonomickým problémům , které přináší nárůst populace a potřeba financovat rozvoj infrastruktury a tak často scházejí peníze na rozvoj. Dochází zde k tlakům na co nejrychlejší využití přírodních zdrojů . Nejúrodnější půda se využívá k pěstování komerčních plodin na export jako je např. káva. Ve vyspělých zemích zase zvyšuje tlak na zdroje především prudký růst životní úrovně a přemrštěná spotřeba obyvatelstva .

Znečištění a devastace životního prostředí

Od doby, kdy člověk dokázal díky svému myšlení, technice a technologiím hledat nové způsoby jak využívat přírodu, stal se trvalým činitelem ovlivňujícím stav životního prostředí .

Kácení deštných pralesů

Původně ovlivňoval přírodu jen lokálně, později regionálně, ale v poslední době i globálně. Typickým projevem působení člověka na Zemi je trvalý úbytek lesů. V současné době jsou jím postiženy rozlehlé oblasti Evropy , Sibíře a především tropických deštných lesů. Od roku 1900 zmizela asi polovina tropických pralesů a ročně se vytěží asi 16 milionů ha . Likvidací lesů

člověk získává půdu pro zemědělství jen na omezenou dobu, protože dochází k rychlé erozi, degradaci půdy i ke změnám klimatu. Příroda tím také ztrácí nesmírný genetický potenciál a dochází tím i k vymírání některých živočišných i rostlinných druhů. S lesy mizí i přirozená ochrana proti šíření stepí a pouští, dochází k poklesu podzemních vod a tím k nedostatku vody či dlouhodobým suchům .

Ničení litosféry

Devastace jednotlivých složek přírodní sféry má různou úroveň. Nejmenší rozsah mají změny v litosféře. Jsou koncentrovány do malých oblastí, např. v místech těžby surovin, ale vyvolávají totální změny krajiny. Znečištění hydrosféry se liší poškozením povrchových a podzemních vod a množstvím a škodlivostí odpadů. Na rostoucím znečištění se podílí především průmysl a zemědělství, např. používání hnojiv a chemikálií na ochranu rostlin nebo havárie tankerů apod. Znečištění některých moří již dosahuje nebezpečných hodnot, především při pobřeží a velkých přístavů nebo v oblastech s těžbou ropy.

Skleníkový efekt

Závažným problémem je tzv. skleníkový efekt a s ním spojené globální oteplování. Tento efekt spočívá v tom, že viditelná část slunečního záření prochází zemskou atmosférou k povrchu, kde se absorbuje a transformuje na teplo, které je zpětně vyzařováno. Atmosféra se jím ohřívá a část tepla směřuje zpět k zemskému povrchu. Proto je při zemi podstatně vyšší teplota než ve vyšších vrstvách ovzduší. Skleníkový efekt je způsobený vysokou koncentrací oxidu uhličitého a dalších skleníkových plynů v atmosféře, které jsou zčásti vypouštěny do ovzduší v důsledku lidské činnosti. Díky těmto plynům dochází k většímu zadržování tepelného záření a zvýšení teploty na Zemi. Toto oteplení může mít vážné následky pro celou pozemskou biosféru a pro mnohé lidské činnosti. Nejde totiž jen o oteplení, ale o změnu celého klimatu. Změna klimatu může ovlivnit směr a rychlost mořských proudů nebo monzunů, což by mělo pro lidstvo katastrofální následky. Téměř jistě bude doprovázena častějším výskytem extrémů: vln horka nebo mrazu, silných větrů způsobujících silné vlnobití a mohutné příbojové vlny, silných dešťů spojených se záplavami, či období such. Oteplením se mohou výrazně snížit říční průtoky. Také rozličné ekosystémy se klimatické změně těžce přizpůsobí, takže mohou být poškozeny např. lesy mírného pásu nebo korálové útesy, které trpí zvýšenou teplotou mořské vody.

Lze předpokládat zvýšení hladiny oceánů až o několik desítek centimetrů, ve vzdálené budoucnosti i metrů. Oteplení totiž způsobí tání ledovců. Stoupáním hladiny moří a oceánů jsou nejvíce ohroženy malé ostrovní státy a některé by dokonce mohly zmizet pod hladinou! Zatopeny by ovšem byly i rozsáhlé, často hustě obydlené nížiny. Z lidských činností by asi nejvíce utrpělo zemědělství, které je velice citlivé na změny klimatu. Globální oteplování je zčásti přírodní proces, ale člověk na něm má značný podíl a mohl by jej zpomalit i zastavit především snížením emisí skleníkových plynů. To souvisí s průmyslovou činností například s využitím alternativních zdrojů energie místo spalování fosilních paliv, ale i se způsobem života například využívání automobilů. Mnoho mezistátních smluv o omezení emisí tak naráží na neochotu některých zemí, které se obávají zpomalení svého ekonomického rozvoje, jsou to především rozvojové země, ale i třeba Spojené státy americké, které produkují až 13 % všech emisí.

Znečištění ovzduší

Znečištění atmosféry je nebezpečné zejména kvůli snadnému přenosu emisí na velké vzdálenosti. Jedná se především o prach, oxidy síry, dusíku a některé látky v malých koncentracích, ale s velkým dopadem jako jsou například freony. Působí na rozklad ozonu a tím vznikem ozonových děr. Další úbytek ozonu může mít ničivé důsledky pro Zemi, představuje totiž ochranu před škodlivým vesmírným zářením. Hlavními zdroji znečišťování ovzduší jsou elektrárny, domácí topné systémy, továrny a spalovací procesy v automobilech a letadlech. Znečištění vzduchu má závažný dopad na lidské zdraví, zamožuje půdu, ničí stromy.

Nejznámější škodlivinou je oxid siřičitý (SO_2). Ten vzniká při spalování fosilních paliv. Dnes se spaluje velké množství ropy, která obsahuje vysoké procento síry. SO_2 se postupně oxiduje na sírany a kyselinu sírovou. Tyto látky jsou hlavními činiteli okyselování půd, vod, nebo jezer, které je způsobeno kyselými dešti. Tyto deště mohou působit i ve velkých vzdálenostech od vzniku emisí. Sírany ve vzduchu velmi nepříznivě ovlivňují lidské zdraví. Naštěstí v posledních desetiletích emise v průmyslových státech výrazně poklesly.

Další je oxid dusíku NO a NO_2 , které vznikají slučováním kyslíku a dusíku při vysokoteplotním spalování fosilních paliv. Proto je obtížnější omezit emise NO a NO_2 . Také tyto látky se oxidují na kyselinu, která acidifikuje a ničí vše, kam se dostane.

Amoniak vzniká rozkladem dusíkatých látek v půdě nebo při chovu hospodářských zvířat. Amoniak také silně okyseluje půdy, když se do nich dostane kyselými dešti. Škodlivinou, které

je v poslední době věnována zvýšená pozornost jsou též organické látky, např. benzín, rozpouštědla a pohonné hmoty. Plyny z těchto kapalin se dostávají do atmosféry jejich vypařováním. Některé z nich jsou dokonce karcinogenní.

Další škodlivinou jsou také těžké kovy, např. olovo, které se donedávna i u nás přidávalo do benzínu a z výfukových plynů je rozptylováno do ovzduší. Ve vyspělých zemích je toto již zakázáno, ale v rozvojových se bude používat ještě dlouho.

Zvláštním typem škodliviny je ozón. Koncentrace ozónu nad Evropou aj. vyspělými zeměmi neustále stoupá. Ozón vzniká složitými chemickými reakcemi a vytváří letní nebo fotochemický smog. Působí negativně na lidské zdraví, ale i na rostliny, proto se také podílí na škodách na úrodě.

Znečištění vody

Dříve bývala pramenitá i čerpaná podzemní voda dostatečné kvality, a tak mohla být po mírných úpravách použita jako pitná. Současná situace však bývá horší. V důsledku lidské činnosti je mnoho přírodních pramenišť a podzemních zásob vody znečištěno. Nejčastější příčinou znečištění podzemních vod je vypouštění odpadních vod z průmyslu nebo havárie nádrží s nebezpečnými kapalinami. Toto znečištění je dlouhodobé, protože výměna vody je velmi pomalá.

Znečištěná voda působí negativně na zdraví člověka a životaschopnost organismů. Toxické kovy, pesticidy a jiné látky se hromadí v tělech organismů a v potravních řetězcích vedoucích k člověku mohou zvyšovat svou koncentraci. Vodou se šíří i řada nakažlivých chorob a parazitů. Znečištěné studně jsou dodnes v některých zemích příčinou nákazy tyfem a cholerou. Některé vody trpí nadměrným přísunem živin. Ty vznikají rozkladem těl rostlin a živočichů a jsou součástí zemědělských hnojiv. Do vody se dostávají smyvem polí a pastvin. V těchto vodách s nadměrným obsahem živin se rychle rozmnožují vodní rostliny a plankton. Tyto vody jsou zaplaveny bakteriemi, které rozkládají těla těchto organismů a tím dochází k omezení života ve vodě nebo zhroucení původních ekosystémů.

Také narovnávání toků řek je nežádoucí zásah do přírody. Způsobuje rychlý odtok vody z krajiny, snižuje jejich samočisticí schopnosti a způsobuje záplavy.

Degradace půdy

Oráním, okopáváním, hnojením, odvodňováním nebo zavlažováním člověk pozměnil přirozenou strukturu půdy a její fyzikální vlastnosti. Stálá snaha ke zvyšování úrodnosti nevedla vždy ke zlepšení podmínek pro pěstování, ale často k jejich zhoršení nebo degradaci půdního horizontu. Rozsáhlé oblasti půdy ohrožuje eroze. Ta je způsobena nevhodným používáním půd nebo rozoráváním svažitých ploch jsou půdní částičky větrem nebo vodou odnášeny a tím dochází k ubývání úrodného humusu. Dochází také k sesuvům půdy, způsobené odlesněním. Nadměrná pastva, pěstování nevhodných plodin, nedostatek hnojiv v suchých oblastech způsobují nejen erozi, ale i vysoušení povrchu půdy. Dochází k přeměně oblasti v poušť. Někdy naopak dochází k podmáčení následkem nadměrného zavlažování na nevhodných místech. Někde se půdy neúmyslně zasolují, když je zavlažujeme vodou, která je vždy slabým roztokem soli a když se voda odpaří, sůl v půdě zůstane. V zasolené půdě mnoho plodin buď neroste, nebo se snižují jejich výnosy. Některé půdy jsou kontaminovány nadměrným hnojením umělými hnojivy nebo pesticidy. Tyto látky se hromadí v rostlinách, které konzumujeme a tak se dostávají i do našeho organismu.

Vymírání druhů

Zatímco v minulosti byly hlavním nepřítelem pro žijící skupiny organismů nejrůznější změny v jejich přirozeném prostředí, způsobeném klimatickými, geologickými i vesmírnými vlivy, v posledních několika tisících let je hlavním činitelem, způsobujícím vymírání organismů člověk. I když vezmeme v úvahu velká vymírání v geologické minulosti, jejichž příkladem může být i vymření dinosaurů, odhaduje se, že přirozená rychlost vymírání je asi 1-3 druhy za rok. Dnešní rychlost mizení druhů je však stokrát až desettisíckrát rychlejší. Snad nejrychleji ubývá druhů v jednom z druhově nejbohatších ekosystémů – v tropických deštných lesích. Odhadem zde žije polovina až dvě třetiny druhů. Pokud zde bude probíhat těžba dnešním tempem, v roce 2025 už budou z rozsáhlých lesů pouhé trosky.

Podobně ohroženy jsou jedinečné biotopy s endemickými druhy na ostrovech. Bylo prokázáno, že člověk a zvířata, která ho na jeho šíření po ostrovech Pacifiku doprovázela (psi, kočky, prasata, potkani, způsobili před 1000-2000 lety vymizení až čtvrtiny druhů světové ptačí populace.

Produkce potravin

Vliv populačních charakteristik na kvalitu lidského života je diskutován už po staletí. Když v 18. stol. započala moderní expanze lidské populace, T.R. Malthus dokazoval, že tento růst bude limitován nedostatkem potravin. Světová populace však rostla daleko rychleji, než Malthus předpovídal, a je fakt, že z celkového pohledu se výživa lidstva spíše zlepšila. V dostupnosti a kvalitě potravy jsou však na světě obrovské regionální a společenské rozdíly. Dnešní způsob výživy ve vyspělých zemích lze charakterizovat těmito body:

- člověk si vybírá potravu podle chuti a zvyku
- výběr potravy je dán především rodinnými a sociálně-kulturními zvyky
- potravu před použitím upravujeme vařením, pečením a kořeníme ji
- potravu přijímáme v určitých časových intervalech
- jako potraviny slouží kromě domácích druhů i druhy cizí
- strava může být dokonce umělá
- člověk nejen potravu shání, teda loví a sbírá, ale také produkuje
- člověk potravu konzervuje, skladuje a dopravuje na velké vzdálenosti

Všechny tyto charakteristiky kladou velké nároky na pracovní kapacity, organizaci, technologie, získávání surovin a na prostředí. Produkce potravin je komplikovaný proces, v němž hraje půda zásadní, ale ne jedinou roli. Proces výroby potravin tvoří čtyři hlavní složky, bez nichž by moderní výroba potravin nebyla možná:

- zdroje – půda, hnojiva, pracovní síla apod.
- technologie – např. zemědělské stroje, zpracování surovin, skladování, šlechtitelství
- přírodní prostředí – zdroj nové půdy i prostor pro ukládání a asimilaci znečištění
- instituce – organizace, metody řízení, právní předpisy, státní regulace, dotace, politika apod.

Počítáme-li s růstem globální populace a její zásobení dostatečným množstvím potravin, musí se jedna nebo více složek tohoto systému zlepšit. V různých oblastech světa je možnost ke zlepšení různá. Je paradoxní, že v zemích průmyslově vyspělých je naděje na zlepšení vyšší, než v rozvojových. Nejenže tam není možno získat jednoduchým způsobem další půdu, ale špatné je i institucionální zabezpečení, technologie a přístup k dalším zdrojům. Bez mezinárodní pomoci lze v některých zemích očekávat další hladomor a sociální nepokoje.

Přesto, čistě hypoteticky se může produkce potravin na světě ještě zvýšit. Průměrná současná úroda je ještě pod úrovní, která je dosahována v nejproduktivnějších zemích, a mnohé státy ještě nevyužily veškerou svou ornou půdu. Expanze zemědělství bude ale velmi nákladná, hlavně, když produkce bude muset vzrůst aspoň dvojnásobně, aby zabezpečila lepší výživu pro další miliardy obyvatel. Voda je v mnoha zemích čím dál vzácnější. Následkem toho je každý nárůst v produkci potravin čím dál dražší. Další rozpínání zemědělského sektoru povede určitě k odlesnění, erozi půdy, kontaminaci pesticidy a hnojivy. Snižování dopadů na životní prostředí bude možné, ale drahé a bude patrně jednodušší, pokud bude růst populace pomalejší. Produkce potravin a na ni navazující činnosti (skladování, konzervace, doprava) bude v budoucnosti jedním z hlavních problémů lidstva i příčinou devastace přírody. Zejména v oblastech, kde populace roste, jsou málo vhodné klimatické podmínky, zemědělství je špatně organizováno a k dispozici je velmi málo finančních prostředků pro pořízení moderní techniky, hnojiv a pesticidů. Půda bude získávána především na úkor kácení tropických deštných lesů a jiných dosud přírodě blízkých ekosystémů.

Sucho a hlad

Sucha způsobují neúrodu zemědělských plodin a vysychání pastvin. V rozvojových zemích, ve kterých je většina závislá na samozásobitelském zemědělství, mohou dlouhotrvající sucha způsobit všeobecné hladovění a smrt. Meteorologové definují sucha jako období, kdy průměrné dešťové srážky v nějaké oblasti značně poklesnou pod normální množství po dosti dlouhou dobu. Sucha mohou mít za následek snížení stavu vody ve vodních tocích, jezerech a v pramenech, které jsou napájeny ze zásob podzemních vod a pokles vlhkosti půdy. To způsobí neúrodu a nedostatek půdy pro pastvu hospodářských zvířat. Ale i prudké deště po suchu způsobí katastrofu. Voda steče po vyprahlé půdě a rozvodní řeky. Poté vznikají ničivé povodně. Právě sucha jsou hlavní příčinou hladomoru v Africe a v některých částech Asie, včetně Číny a Indie. Hladomor je definován jako období dlouhotrvajícího nedostatku potravin, který vede k hromadnému hladovění a úmrtí obyvatelstva. Velké hladomory jsou však obvykle důsledkem

několika činitelů najednou, například když se k nedostatku dešťů přidá válka. V některých částech Afriky, Asie a Latinské Ameriky převládá podvýživa a hlad. To vede k vysoké kojenecké úmrtnosti a k předčasným úmrtím. Během hladomoru je však zřídka skutečnou příčinou smrti pouze hladovění. Lidé oslabení hladem totiž podléhají různým nemocím, jako je dehydratace způsobená průjmem nebo mající jinou příčinu. Lidé jsou rovněž náchylní k epidemiím takových nemocí, jako je cholera, tyfus a chřipka, jež všechny mohou znamenat smrt. Jako první umírají většinou staří a mladí lidé. Děti, kteří přežijí nemoc zvanou kwashiorkor (dětská choroba způsobená nedostatkem proteinů v potravě), mohou být po celý zbytek života postiženy fyzicky i mentálně. Největší sucha zase vznikají hlavně v Africe, kde jim je vytrvale vystaveno asi dvě třetiny půdy a kde jsou dešťové srážky velice nepravidelné, a to i v letech, kdy není sucho. Jedna taková obrovská oblast je např. Sahel, který leží mezi Saharou a vlhčími tropickými oblastmi západní a střední Afriky. Od severu k jihu měří Sahel mezi 300 až 500 km. Mezi další postižené oblasti patří takzvaný Africký roh tvořený částí území Etiopie a Somálska. Také Čína, Indie, ale i některé části Střední a Severní Ameriky trpí suchem.

Nemoci a jiné civilizační jevy

Člověk je ohrožován řadou nebezpečných civilizačních chorob a jevů . Existuje mnoho nemocí, které není schopná i současná lékařská věda léčit . Jsou to především různá virová onemocnění, z nichž asi nejznámější a také nejnebezpečnější je AIDS , který se dnes vyskytuje na celém světě . Především v Africe a zemích třetího světa , které nemají prostředky na osvětlu a léky na něj umírají tisíce lidí . Přibývá i nemocí způsobených lidským způsobem života , např. rakovina z kouření atd. Umělé životní prostředí člověka přináší mnohá rizika z dosud neznámých chorob , ale hrozí také vznikem nových nemocí . Chemické jedy , fyzikální záření poškozují nejen lidské zdraví , ale zasahují i do genetického kódu člověka . Roste počet dětí , které se rodí s vrozenými vadami a dědičnými nemocemi . Lidé vědomě přijímají jedy ve formě drog , alkoholu , tabáku a zneužíváním léků . Dalším problémem je celková urbanizace Západu a s ní související fyzická degenerace a stoupající počet sebevražd . Je paradoxní, že člověk jako biologický organismus na nejvyšším stupni vývoje dokáže škodit nejvíce sám sobě .

Nebezpečí válečného konfliktu

V dějinách lidstva byla válka běžným prostředkem politiky , umožňovala prosadit ozbrojeným násilím zájmy států , národů a společenských skupin . Armáda a zbraně byly zárukou bezpečnosti . Ve 20. stol. však přináší moderní civilizace zlom ve vojenství a výrobě zbraní . Např. některé atomové nebo jiné zbraně hromadného ničení jsou schopny zničit moderní civilizaci a vrátit lidstvo do jeho počátků nebo vést k likvidaci živé přírody. Věda a technika umožňují výrobu zbraní , které je obtížné kontrolovat . Může dojít ke zneužití zbraní hromadného ničení organizovaným zločinem nebo teroristy. Současná ohniska napětí a konfliktů jsou především v tzv. třetím světě. Ale i na Balkáně a Kavkaze. Současné ekonomické problémy těchto zemí, které se vymanily z různých nadvlád jsou obrovské. Nerozvinutá ekonomika a infrastruktura i životní návyky obyvatelstva brání demokratickému vývoji. Moci se zde ujímají silou již domácí uchvatitelé, pučisté, a vojáci. Obyvatelstvu slíbí jednoduché vyřešení všech problémů a pod náboženskou nebo etnickou rouškou postupují násilím ve svůj prospěch. Tento proces končí většinou humanitární katastrofou obyvatelstva. Nejvíce se rozmáhá zneužívání tzv. muslimského fundamentalismu, kde fanatičtí bojovníci ničí i za cenu sebeobětování, tak aby upozornily na svůj problém celý svět. Největší konflikty se odehrávají v nových státech Afriky , v Indonésii , v Čečensku nebo mezi Indií a Pákistánem . I přes pomoc různých vojenských a humanitárních misí, např. OSN , se situace ve většině míst nelepší.

Vymezení základních globálních problémů společnosti

Každá společnost, má-li vůbec přetrvávat, musí být schopna kontinuálně řešit řadu existenčních problémů. Společnosti tradiční a společnost moderní řeší tyto problémy značně odlišně. Dnes se však prosazuje vědomí, že tradiční i moderní řešení problému přežití má vedle sledovaných důsledků též vedlejší nežádoucí důsledky, které šance společnosti na stabilitu značně problematizují.

Základním problémem společnosti je otázka pouhého biologického přežití v prostředí, tedy **otázka vztahů s přírodou**. V průběhu 19. století sociologie tuto otázku opomíjela a paradoxně byla jedním z jejích hlavních cílů snaha nastolit absolutní kontrolu lidí nad společností. Dnešní stav přírody ovšem volá po jakémsi pochopení jejích principů než o ovládnutí.

Jiným typem problémů, jež musí řešit naprosto každá společnost, je **problém sociálních nerovností a jejich přijatelného odůvodnění (legitimace)**. Společnosti se neocitají v krizi, jsou-li uvnitř nerovně uspořádány. Krize propukají teprve tehdy, ztratí-li existující nerovnosti přijatelné vysvětlení. Např. feudalismus a socialismus ztroskotaly právě na tomto problému.

Dalším problémem je **otázka výkladu světa a orientace v něm**. Sociologie vznikla v době velké dezorientace a po několika neúspěšných pokusech rezignovala na snahu objasnit, kam vlastně společnost spěje. Současná doba je vedena heslem „strategie urychlení“. Čím jsou politikové a vědci neschopnější stanovit cílové hodnoty vývoje, tím více se tato „strategie urychlení neznámo kam“ stupňuje.

Konečně **problém socializace** spočívá v tom, předávat existující hodnoty novým generacím a zajistit tak kulturní reprodukci společnosti. Předpokladem se však stává to, že je co předávat.

Problém přežití v prostředí

Problém prostého biologického přežití v přírodním prostředí je elementárním předpokladem existence každé společnosti. Řešení tohoto problému předpokládá regulovat rovnováhu mezi člověkem a přírodou. Vývoj lidské kultury lze sledovat jako proces postupného vymaňování se z tlaku přírodních sil. Cenou za tento krok je, že člověk se stále více dostává do závislosti na sociálních a kulturních mechanismech, které mu umožňují udržovat odstup vůči tlakům přírody.

Kulturní způsob přežití v prostředí má své vedlejší důsledky. Spolu s uspokojováním základních biologických potřeb vyvolává nutnost uspokojovat potřeby související s chodem kultury.

Problém je v tom, že kulturní potřeby, na rozdíl od čistě biologických, nemají svůj práh nasycení. Jejich uspokojování vede ke vzniku potřeb nových, což vyžaduje stále nové zdroje. Přitom je velmi těžké rozhodnout, od kterého bodu se již uspokojování dalších kulturních potřeb stává nežádoucí. Kulturní rozvoj a civilizační pokrok se tak nutně dostávají do rozporu s kapacitou přírodních zdrojů, jež má lidstvo ještě k dispozici.

Příroda se dlouho zdála být bez hranic. Vzhledem k počtu obyvatel fungovala zejména jako velká zásobárna. V principu mohl být předpoklad neohrazené přírody a nevyčerpatelných zdrojů zpochybněn teprve koncem 15. století. Paradoxně však právě zámořské objevy posílily představu nevyčerpatelnosti země, půdy a surovin, což bylo dáno neprobádaností nových krajů a zdoluhavostí komunikace.

Po celou dobu existence tradičních společností počet obyvatel na zeměkouli nepřesáhl počet pěti

set miliónů. Při nízkém zatěžování přírody technikou využívající obnovitelných zdrojů energie nemohlo dojít k narušení biologické a ekologické rovnováhy. Navíc omezené populační expanze se v dobách epidemií, válek a hladomorů měnily v riziko vyhynutí celých populací. Proto bylo myšlení tradičních společností výrazně pronatalitní a tento trend přetrvával až do moderní doby. Ještě absolutismus 17. a 18. století podporoval růst populace, a to z mocenských důvodů. Ani 18. století nezná obavu z nedostatku přírodních zdrojů, i když se už lokálně projevuje přelidnění.

Kapitalismus 19. století se orientuje na maximalizaci profitu, socialisté sní o hojnosti pro všechny. Jedni ani druhí neberou do úvahy omezenost přírodních zdrojů v poměru k rychle rostoucí populaci, která v polovině 19. století dosahuje počtu 1175 miliónů oproti 730 miliónům v polovině století osmnáctého.

S převládnutím tržního hospodářství se problematika potřeb dále komplikuje. Tvoření potřeb je podřízeno potřebám trhu. Žádná potřeba, jejíž uspokojování není nabízeno trhem, není jako potřeba uznána. A naopak o všem, co je trh schopen poskytnout, se automaticky předpokládá, že nějakou více či méně lidskou potřebu uspokojuje. Vytváření umělých potřeb patří k základním předpokladům fungování tržně organizované výroby.

Prohlubuje se nerovnováha mezi celkovým růstem světové populace a omezenost přírodních zdrojů se stává viditelnějším teprve v souvislosti s populační explozí v zemích třetího světa. Od konce 50. let, kdy počet obyvatel přesáhl dvě a půl miliardy, začíná být zřejmé, že věda která způsobila demografickou explozi, je jen částečně schopna zajistit růst populace po ekonomické stránce a již vůbec není schopna intervenovat do politických poměrů, které dávají nerovnostem mezi bohatou a chudou částí světa výbušný charakter.

Neobyčejný pokrok lékařské vědy a techniky postavil moderní svět před mnohem vážnější krizí, než jaké kdy čelily tradiční společnosti. Navíc se v moderní světě spojilo sobectví bohatých s nezodpovědností chudých do podoby globálního ekologického problému. Nedojde-li ke změně ve vývoji populace, překročí v polovině 21. století hranici jedné miliardy obyvatel 16 zemí patřících mezi chudé a nejchudší.

Zatímco rozvojové země komplikují svým nekontrolovatelným populačním růstem situaci především samy sobě, vyspělé země ničí svou produkcí a konzumem přírodní prostředí bez výjimky všem. V tom lze spatřovat jeden z hlavních rozdílů mezi zaostalostí a pokrokem.

Problém orientace ve světě

Lidé mají potřebu vyznat se ve světě, ve kterém se bez vlastního přičinění ocitli. Není-li tato jejich potřeba uspokojena, vznikají těžkosti s přizpůsobením se prostředí, se zvládnutím měnících se situací, s vybudováním pocitu vlastní identity.

Jestliže se má člověk ve světě orientovat, musí mít dojem, že ví, jaký význam mají věci, jež jej obklopují, jaký význam mají události, s nimiž se setkává, a jaké místo v tom všem zaujímá on sám.

Otázku určení si člověk klade také ve vztahu k sobě (otázka smyslu života) a k vesmíru (povaha světa). Věrohodné zodpovězení těchto otázek vyvolává v člověku pocit ontologického bezpečí. Absence těchto odpovědí jej naopak znejist'ují, vyvolávají v něm pocit strachu, stresu a podlamují jeho sebedůvěru.

Činění světa smysluplným patří proto ke strategicky nejdůležitějším problémům, s nimiž se musí společnost vyrovnávat.

Vysvětlení toho, co znamená svět, mají různou podobu. Hlavním posláním každého výkladu světa je ujistit lidi, že svět, ve kterém žijí, má svůj řád a pořádek. Budování přesvědčení o smysluplnosti světa je jedním z klíčových předpokladu udržení integrace společnosti právě tak jako udržení integrace osobnosti.

Problém orientace ve světě je řešen různě ve společnostech tradičních a moderních. Výklady světa tradičních společností mají nejčastěji podobu náboženství, v moderní společnosti dominuje věda. Náboženství vysvětluje povahu tohoto světa odkazem na oblast nadpřirozena, jež propůjčuje věcem významy, jež nelze odhalit z nich samotných. Věda se naproti tomu snaží určit povahu věcí pouze z nich samotných.

Problém socializace a sociální kontroly

Problematiku kontroly je nutné považovat za centrální otázku vědy o společnosti.

Předpokladem kontroly je utříděnost, řád. Chaos nelze kontrolovat. Je třeba alespoň v teorii společnost utřídít a rozvrstvit, mají-li být alespoň úvahy o ní uspořádané. Základní kategorie (instituce, organizace) jsou v první řadě kontrolními mechanismy. Každá organizace je především seberegulujícím se mechanismem a sociologie organizací od počátku zkoumá, jak zařídit, aby jednání členů bylo kontrolováno v zájmu cílů organizace co nejúspornějším způsobem.

Všudypřítomnost problematiky kontroly v sociologii není náhodná. Šance společností na

prosperitu či dokonce na prosté přežití se mění podle toho, nakolik se lidem daří kontrolovat jejich vztahy k přírodě, nakolik se jim daří kontrolovat výklad sociálních nerovností, které je vnitřně rozdělují, nakolik mají pod kontrolou výklad světa obecně a konečně – nakolik se jim na základě toho všeho daří kontrolovat chování a myšlení svých členů.

Univerzálním prostředkem k zajištění kontroly chování a myšlení členů společnosti je proces *socializace*. Socializací prochází každý lidský tvor, má-li se stát sociální a kulturní bytostí. Cílem socializace je zformovat bytost, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny. Toho lze dosáhnout tehdy, přijme-li jedinec za své (internalizuje-li je) hodnoty, normy a měřítko své kultury. Teprve díky socializaci se biologický tvor stává bytostí schopnou chovat se jako člen určité společnosti.

Pro každou společnost představuje socializace zcela základní problém ze dvou důvodů:

- a) Bez uspokojivé socializace zůstávají individua neschopna vstupovat do běžných interakcí s druhými členy skupiny. Vznikají sociálně narušení jedinci, kteří nedokáží respektovat normy běžného soužití a zapojovat se do kolektivních akcí.
- b) Společnost bez socializace není schopná předat své základní normy a hodnoty následující generaci a rozpadá se. Tuto zkušenost učinily mnohé kultury pod náparem kolonizace. Zhroutily se, i když nebyly kolonizátory přímo fyzicky likvidovány.

Socializace má však též své problematické důsledky. Přenášejí se jí nejen kulturní hodnoty, ale také existující sociální nerovnosti.

Také v otázce sociální kontroly a socializace se projevuje radikální odlišnost tradičních a moderních společností. Ve společnostech tradičních byla sociální kontrola všudypřítomná.

Diktovala chování člověka od narození až do smrti. Život byl prožit zpravidla celý v komunitě důvěrně známých lidí, kde soukromý život každého probíhal před očima ostatních. V obdobích míru prakticky neexistovala možnost ukrýt se do sociální anonymity. Role cizince byla v širokých vrstvách synonymem nedůvěry a despektu.

Situace se radikálně změnila v důsledku průmyslové revoluce. Došlo k rozbití tradičních komunit a byl vytvořen prostor pro setkávání neznámých. Vytvořily se prostory s extrémně nízkou sociální kontrolou, ohniska sociální patologie.

Neméně závažné je konkurenční rozštěpení socializačních mechanismů. Rodina, škola, skupiny vrstevníků, masová média či politické strany vytváří často protikladné socializační tlaky.

Problém sociální kontroly je v podmínkách moderní společnosti řešen stejně neuspokojivě jako problém regulace vztahu vůči přírodě, problém ospravedlnění sociálních nerovností, či problém

smysluplné orientace ve světě.

Obecně lze shrnout, že problém kontroly odkazuje k oblasti moci, která představuje ústřední sociologickou kategorii. „Moc“ znamená schopnost kontrolovat průběh dění. Mít moc v určité oblasti znamená být schopen zvládat, řídit, určovat, regulovat, tedy kontrolovat dění v této oblasti. Moc je předpokladem, nástrojem i výsledkem úspěšné kontroly. Proto je podíl na moci zvláště ceněným nedostatkovým statkem a zároveň nejpodstatnějším prvkem uspořádání každé sociální hierarchie.

Způsoby řešení problémů

Základní existenční problémy, s nimiž se musí vyrovnávat jakákoliv lidská společnost, jsou řešeny prostředky lidské kultury. Specifický lidský způsob kulturního jednání vyrůstá z jistých biologických predispozic, do podoby systému kultury se však rozvinul pouze u člověka, takže se stal spolehlivým rozlišovacím znakem všech lidských ras oproti ostatním živočišným druhům.

Schopnost *symbolické komunikace, institucionalizovaného chování* a *vytváření legitimních struktur organizované moci* jsou schopnosti, umožňující lidem určitým způsobem redukovat množství problémů, jimž jsou jako celek vystaveni, umožňují přežívat v prostředí kulturním způsobem. Zároveň však každá z těchto jedinečných dispozic má tendenci zvrhávat se z nástroje řešení problému v cíl sám o sobě. Její praktikování se stává samoúčelným, získává podobu ritualizované činnosti. Tento aspekt kulturního chování je zvláště nápadný a zneklidňující ve společnostech moderních, které samy sebe považují za ztělesnění rozumu.

DOPLŇUJÍCÍ ZDROJE

GIDDENS, A. Třetí cesta. Praha, Mladá fronta 2001

KELLER, J. Až na dno blahobytu. Brno: Hnutí DUHA, 1993.

KELLER, J. Úvod do sociologie. Praha: SLON, 1991. ISBN 80-901059-3-9

TISCHNER, J. Etika solidarity. 1985

MEZŘICKÝ, V. (ed.) Globalizace. Praha, Portál, 2003

<i>Průvodce studiem 5</i>	
<p>V další kapitole se budeme věnovat sociálním skupinám. Zaměříme se na socializaci člověka a jeho postavení v sociální skupině. Dále na význam sociálních skupin ve společnosti. Rozčleníme si je a budeme blíže charakterizovat typy soc. skupin a pohyb jedince mezi nimi. Vysvětlíme si sociální pozici a sociální roli, které jsou pro člověka identifikační.</p>	Co psát do Průvodce

Socializace lidského jedince

Významné místo v sociální determinaci vývoje jedince zaujímá **socializace**. Jde o proces začleňování jedince do společnosti, v němž dochází k proměnám, jimiž se jedinec postupně vzdaluje od výchozího stavu novorozeněte a stává se z něj člověk jako kulturní bytost. Je to nesmírně významná přeměna znamenající přechod z říše přírody do říše lidské kultury a na ní založené lidské společnosti. Je to proces celoživotní. Můžeme ji chápat jako sociální interakční proces, jímž si jedinec po celý život osvojuje soustavy hodnot, sociálních norem a vůbec všech důležitých faktorů sociálních (pod)celků. Socializací prochází každý lidský tvor, má-li se stát sociální a kulturní bytostí. Cílem socializace je zformovat bytost, která se bude i o samotě chovat tak, jako by byla pod stálým dohledem ostatních členů skupiny.

Jedinec, jež neprojde socializačním procesem nebo jehož socializace proběhla z nějakých důvodů nevhodně, není schopen v dané společnosti žít nebo alespoň není schopen žít bez konfliktů s širším společenstvím a jeho sociálními normami.

Funkce socializace z hlediska jedince je tedy nepochybná; špatně socializovaný jedinec ve společnosti špatně přežívá, nesocializovaný nepřežije vůbec.

Průběh sociálního procesu

Socializační proces probíhá v určitém skupinovém prostředí, přičemž rodina je nejdůležitější ze skupin, které přetvářejí člověka v sociální bytost a které formují jeho osobnost. Pro sociální povahu člověka má zásadní význam to, v jakých skupinách se pohybuje, v jakých skupinách žije.

V průběhu tohoto procesu musí jedinec:

porozumět kultuře dané společnosti;

1. *internalizovat*, tj. přijmout za svůj určitý soubor hodnot, jež daná společnost sdílí a určitý soubor norem, jejichž dodržování společnost vyžaduje;

2. *ovládnout základní způsoby chování* v typických sociálních situacích, to znamená, že se musí naučit hrát určité sociální role.

Socializace představuje vztah vzájemného působení mezi společností a jedincem:

společnost --- socializace --- osobnost

Zatímco *psychologie* si všímá především vztahu „**socializace – osobnost**“, *sociologie* se zaměřuje na vztah „**socializace – společnost**“.

Socializace zabezpečuje vrůstání člověka do společnosti a kultury a znamená získávání sociálních dovedností, návyků a postojů potřebných pro styk s lidmi, pro přijímání různých společenských rolí, morálních i jiných norem společnosti.

Socializace se uskutečňuje **ve společenských a mezilidských vztazích vzájemným působením osob, skupin, institucí.**

Někdy má specifickou podobu **záměrného působení** (v rodině – výchova, dítě se učí např. pozdravit, potká-li známého člověka), ale přitom neustále působí různé socializační stimuly **nezáměrně**, živelně (prostředí – působení filmů, reklam, knih, ale také vzorů dospělých).

Každý z nás je **subjektem i objektem** socializačních vlivů, tzn. že přijímáme i předáváme podněty ke vrůstání do společnosti.

Společnost jako celek socializačně působí na jedince prostřednictvím různých **činitelů**. Funkci činitelů socializace mohou plnit nejrůznější sociální skupiny a nejrůznější osoby, s nimiž jedinec vstupuje do různých vztahů.

Hlavními činiteli socializace jsou takové sociální skupiny, do nichž je jedinec začleněn relativně trvale, a které proto mají možnost dlouhodobého působení. Jde především o rodinu, školu, vrstevnickou či zájmovou skupinu, sociální skupiny na pracovišti. Mezi činitele socializace počítáme také sdělovací prostředky.

Činitelé socializace:

Rodina, která je významným a specifickým činitelem. Rodina dává dítěti první, a proto již velmi silné zkušenosti do dalšího života. Ukazuje mu, jak se lidé chovají jeden ke druhému, zda spolupracují a pomáhají si, jak reagují, když se jim něco nedaří. Dítě sleduje názory, postoje i hodnoty matky a otce, zjišťuje, co je úkolem muže a ženy. **Rodina předává základní model sociální interakce a komunikace v malé sociální skupině**. Začleňuje dítě do určitého způsobu života, předává mu sociální požadavky a normy a reguluje jejich přijetí. Rodina a její citové zázemí jsou pro vývoj dítěte nezastupitelné. Kladné, vřelé citové vztahy v rodině usnadňují vytvoření kladného vztahu k lidem vůbec.

Vrstevnická skupina je zpravidla *malou* sociální skupinou, jejíž členové jsou si blízcí věkem. Z tohoto hlediska je homogenní. Vrstevnické vztahy v ní vznikající mají různé formy, promítají se do různých aktivit jedince. Vrstevnická skupina ovlivňuje vývoj dítěte už od předškolního věku, ale zvláštního významu nabývá v období dospívání. Dospívající se osamostatňují, odpoutávají se od rodiny a navazují nové, diferencovanější vztahy s jedinci obojího pohlaví. Vrstevnická skupina vytváří „**cvičné pole**“ pro osvojování nových rolí, zvládnutí nových situací, které přináší dospívání a dospělost.

Sociální skupina

Skupina je velmi frekventovaný termín nejen v sociologii, ale i v jiných vědních disciplínách a hovorové řeči, kde má různé významy. V současné době patří k nejčastěji užívaným sociologickým pojmům.

Při posuzování vzniku sociální skupiny nelze vycházet z rozboru myšlení, citění a jednání jednotlivých lidí. Nutno zkoumat – jak a proč, pod vlivem kterých činitelů vnitřních i vnějších

dochází ke vzniku sociálních skupin. Každý člověk má přirozenou potřebu začleňovat se do skupin. Tato potřeba odráží vědomí člověka, tak jako potřeby tělesné odrážejí tělo. Jedinec, který není součástí žádné skupiny, se stává uzavřeným systémem a hrozí mu utrpení či zánik. Postavení jedince ve skupině je dáno jednak jeho schopností prosadit sám sobe a své myšlenky a jednak jeho umem být vhodným odrazovým polem pro ostatní členy skupiny. Schopnost prosadit sám sebe určuje postavení v hierarchii skupiny. Kvalita vývoje jednotlivce v určité sociální skupině je určena jeho schopností vidět vztahy mezi lidmi a využít jich.

Pasivní jedinci, kteří mají svůj osobní cíl stanoven nejistě a neurčitě, jsou důležití pro dynamickou stabilitu skupin. Každý nemůže být aktivní, pokud je, tak ne stále. Člověk může mít problém nalézt pro sebe skupinu a ne každý dokáže využít možnosti sociální skupiny.

Skupina má v různých pojetích různé významy. Sociologické pojetí skupiny je ovlivněno tím, že prvním typem skupin, jež byly podrobeny empirické analýze, byly tzv. skupiny primární. Tento pojem zavedl do sociální psychologie v roce 1902 americký sociolog **C. H. Coolei**.

Sociální skupinu lze vymezit jako kvalitativně specifický sociální útvar vytvářený určitým počtem k sobě náležejících členů.

V každé skupině probíhají sociální procesy, které mají vliv na vznik mnoha variant základních a charakteristických znaků skupiny a jejich funkčních vztahů, podle kterých je možné z různých hledisek provést klasifikaci a typologii skupin.

Sociální skupina, která v sobě zahrnuje množství jedinců na základě podobnosti nebo stejnosti se nazývá **sociální kategorie**. (dělnictvo, intelligence, soukromí podnikatelé a podobně). Sociální kategorie nemusí být pevně organizována. Hranice zájmů těchto sociálních kategorií jsou rozplývavé, avšak jejich členové mají určité mentální, pracovní, kulturní rysy, které jsou podobné či stejné.

Sociální skupina vzniká z určité společenské potřeby, projevuje se vnitřně jednotnou zorganizovaností, vnitřní mentální jednotou vztaženou k určitému cíli a vnější specifickou funkcí, jíž se odlišuje od jiných sociálních skupin. Tak vznikají a zanikají sociální skupiny, menší, větší, volněji či pevněji organizované, s jednoznačně stanovenými cíli, či jen s mlhavými předsevzetími.

Sociální skupiny a jejich úloha v minulosti

V pravěku se lidé sdružovali do skupin za účelem přežití a snadnější získání potravy, pro péči a přežití potomstva.

Ve starověku a později vznikají organizované skupiny. V této době už není důležité otázka přežití, ale nastolení řádu a pravidel.

V dnešní době jsou skupiny prostředím pro rozvoj jednotlivců. Vyčlenění ze skupiny se rovnalo smrti, později společenskému znemožnění na takové úrovni, že jedinec přežíval jen obtížně. Postavení členů bylo určováno jejich věkem či dobou začlenění do skupiny a zásluhami na skupinových cílech. Důraz byl proto kladen na skupinu, vývoj jedince nebyl důležitý. V pravěku šlo o přežití rodu či kmene, v pozdější době o přenesení znalostí a vědomostí. Vědomí jedince bylo dříve méně diferencované a tím více závislé na celku. Tendence jedinců rozbít skupinu se projevila, až přestalo být aktuální ohrožení přežití samostatného jedince.

Základní rysy a znaky skupiny

Sociální skupina je definována rysy jako mentální jednota a sociální funkce.

Mentální jednota se uskutečňuje stálými psychickými a činnostními interakcemi ve smyslu celku. Tato jednota, pokud se vytvořila, má charakter norem. Jedinec, který vstoupí do sociální skupiny – rodina, politická strana, – pokud je jeho vstup dobrovolný, ji přijímá.

Sociální funkce skupiny rozumíme činnost na zachování její existence a na její přežití a zároveň na službu širšímu celku. Je to nejcharakterističtější rys skupiny, svými funkcemi se navzájem sociální skupiny liší.

Mezi základní *znaky* skupiny patří:

- interakce, tj. soubor vzájemných aktivit
- kooperace
- vytváření sociálních norem, cílů a hodnot
- vědomí „my“ (sounáležitosti a příslušnosti ke skupině)
- integrace a identifikace
- struktura (diferenciace sociálních pozic – statusů a rolí)
- velikost
- trvání a mnoho dalších znaků, jako např. způsob vzniku, homogenita, solidarita, otevřenost, autonomie, stabilita, vnitřní koheze, ovlivnitelnost, tradice, vytváření auto- a heterostereotypů, druh kontroly, autority a vnější referenční systém skupiny.

Všude tam, kde se ocitne více lidí pohromadě, vznikne určitá obecná sociální situace, nutnost vzájemně se nějakým způsobem uspořádat, nějak se konstituovat v řád nebo systém. To je podmínka, má-li být spolužití jedinců možné, chtějí-li obhájit nějaký společný zájem, vykonat dílo nebo dosáhnout svých cílů. Jde o vzájemný proces ovlivňování, jehož výsledkem je spontánní proměna názorů, postojů, citů a činností ve smyslu uspořádání se v řád.

Skupina si vytváří své vlastní normy, role a očekávání, jak se mají členové chovat a produkuje sankce proti těm, kdo se nepřizpůsobí. Skupina si vytváří vědomí společného cíle či vlastního účelu a mezi jednotlivými členy skupiny se rozvíjejí různé vztahy.

Typologie skupin

Sociální skupiny jsou různými sociology členěny různě. Setkáme se s členěním na:

malé a velké, prvotní a druhotné, primární a sekundární, formální a neformální, referenční a skupiny členství, jednofunkční a mnohofunkční a další.

Větší důraz než na obecnou definici skupiny klade sociologie na typologii skupin:

Podle velikosti bývají skupiny děleny na *malé* a *velké*, kde není ani tak důležitý počet členů, jako způsob jejich kontaktu.

Malé skupiny umožňují bezprostřední kontakt „tváří v tvář“, což je zpravidla možné při počtu členů nepřesahujícím 20 až 40 členů.

Velké skupiny budují svůj pocit identity na základě interakcí v malých skupinách. Interakce mezi lidmi trvá dobu delší než několik minut a členové vnímají skupinu jako skupinu a sebe jako její členy.

Podle povahy vazby mezi členy bývají skupiny děleny na *primární* a *sekundární*.

Primární skupina je vždycky malou skupinou, kde převažují často intimně laděné osobní vztahy. Vztah ke skupině jako celku se tvoří skrze vztahy k jejím jednotlivým členům.

U sekundárních skupin člověk naopak získává určitý vztah ke svým kolegům teprve zprostředkovaně, na základě toho, že jsou členy téže skupiny jako on.

Podle stupně, v němž jsou explicitně vytvářeny pozice členů a jejich vzájemná práva a povinnosti, můžeme dále skupiny dělit na *formální* a *neformální*.

Formální skupina je typem sociální skupiny, jejíž vznik a smysl je dán předem a zvenčí. Členové jsou spojeni formálními sociálními vztahy, jejich interakce je regulována explicitními normami, sociální pozice a jejich diferenciací je hierarchizována předem organizačními normami. Důvod existence formální skupiny nevyplývá zevnitř skupiny, ale mimo ni. Formální skupiny nejsou totožné s tzv. sekundárními skupinami a nelze je s nimi zaměňovat.

Neformální skupina je typem sociální skupiny, vzniklé na základě neformálních sociálních vztahů, tj. na vzájemném osobním výběru členů. Vzniká spontánně, smysl a důvod její existence je dán zevnitř, cíl, normy strukturu atp. vytváří skupina sama. Členové jsou spojeni podobnými nebo shodnými názory, hodnotami, postoji, soudy, vzájemnou sympatií apod. Tato skupina nevzniká na základě vnějších impulsů, předem určených cílech, ale vzniká samostatně, a i když vznikne uvnitř formální organizace, je na ní v tomto smyslu nezávislá. Tyto skupiny nelze zaměňovat s tzv. primárními skupinami.

Podle způsobu, jakým je jedinec se skupinou spjat, lišíme skupiny *členské* a *referenční*.

Do členské skupiny jedinec aktuálně náleží. Na referenční skupinu se orientuje svými hodnotami a svým jednáním i v případě, že není jejím členem.

Referenční skupina je skupina v níž kolektiv, jeho mínění, přesvědčení a způsoby jednání jsou rozhodující pro formování našeho vlastního mínění, přesvědčení a způsobu jednání. Dává nám model s nímž se můžeme neustále srovnávat. Člověk se přimkne k jedné skupině a tím se také formuluje jeho názor, skupina ho ovlivňuje. Opustí-li tuto skupinu pro jinou, dovídá se že předchozí názor byl špatný. Každá skupina, k níž se jedinec hlásí, hodnotí svět z určitého hlediska.

V jistém smyslu opakem referenční skupiny je tzv. „**out-group**“. Na rozdíl od „in-group“, kdy individuum se považuje za člena skupiny a užívá v souvislosti s ní výrazu MY, v případě „out-group“ necítí člověk s příslušnou skupinou zhora nic společného, distancuje se od těch, které označuje výrazem ONI.

Malé, prvotní či primární, neformální a referenční skupiny (rodina, parta, kolektiv) jsou takové skupiny, v nichž převažuje *osobní pojítka*. např. věcný, konkrétní, emocionální vztah, který panuje mezi jednotlivými členy.

Naopak velké, druhotné či sekundární, formální skupiny (politická strana, průmyslový podnik, pracovní skupina) jsou takové, v nichž převažují **neosobní pojítka**. Každý člen zaujímá místo ve stanovené hierarchii.

Kromě těchto skupin existuje ještě celá řada jiných dělení, např. podle stupně stálosti, podle míry exkluzivity (otevřené, uzavřené), podle způsobu nabývání členství (narozením, vstupem) i podle způsobu pozbývání členství (zrušitelné, nezrušitelné).

Každá sociální skupina si vytváří svůj vlastní **system norem a hodnot**.

Normy mohou být buď stanovené nebo zvykově vžitě, mají určené hranice. Určují co by mělo být (např. v rodině to jsou dodržování manželské věrnosti, výchova dětí, úroveň bydlení atd.).

Hodnoty jsou jevy lidského prostředí, které slouží k uspokojování členů sociálních skupin.

Každá skupina má vlastní žebříček hodnot (svoboda, zdraví, majetek, peníze, vzdělání). Člověk se v rámci sociální skupiny snaží uspokojovat přání a potřeby.

Sociální pozice a sociální role

Sociální skupina je složitou **soustavou pozic a rolí**, které jsou obsazeny jejími členy. Do stanovených nebo vzniklých pozic jsou členové skupin jmenováni, dosazováni nebo spontánně uznáváni. V rámci těchto pozic pak jedinci sehrávají své role.

Sociální role

Sociální role je jednání očekávané vzhledem k držiteli určité sociální pozice. Sociologie upozorňuje, že skupiny a společnosti nejsou útvary sociálně homogenní, různí lidé v nich zaujímají různé pozice. To, jakým způsobem budou řešit daný problém, závisí na pozici, kterou ve struktuře skupiny momentálně zaujímají. Druzí lidé vědí, že taková závislost existuje, proto se na nositele různých pozic obracejí s odlišnými očekáváními. Právě tato očekávání tvoří obsah jednotlivých rolí.

Role jsou tedy sociálně specifikované instituce. Jsou to ustavené způsoby jednání očekávané od držitelů určitých pozic.

Za zakladatele teorie sociálních rolí jsou považováni **G. H. Mead** a **R. Linton**, kteří nezávisle na sobě formulovali v polovině 30. let základní myšlenky této koncepce. G. H. Mead ve své práci (*Mind, Self and Society; 1934*) analyzuje proces socializace, v jehož průběhu dítě přejímá existující způsoby řešení druhých lidí. Tím si dítě zároveň osvojuje obecnější zkušenost, a to schopnost považovat očekávání druhých za závazná. Učí se zároveň poohlížet na sebe očima druhých a nasměrovat tak tu svou vlastní činnost s přihlédnutím na reakce očekávaných druhými. Soubor respektovaných očekávání vytváří sociální stránku lidské osobnosti, umožňuje kooperaci v rámci skupiny.

K podobným závěrům, ale jinou cestou dospěl i **R. Linton** v knize *Study of Man* (1936). Ten vycházel z rozlišení role a statusu. Pojem status vyjadřuje, že různí lidé mají v rámci skupin různé postavení. V jejich jednání se projevují jejich individuální zvláštnosti, a také nutnost chovat se způsobem, který v očích druhých odpovídá zastávané pozici tj. výši statusu. Role, které jsou vyjádřením této skutečnosti, představují spojující článek mezi společností a jednotlivce, zaručují, že člověk se nebude chovat způsobem, který by šokoval druhé, ale bude se snažit respektovat jejich představy o tom, co je vhodné a co ne.

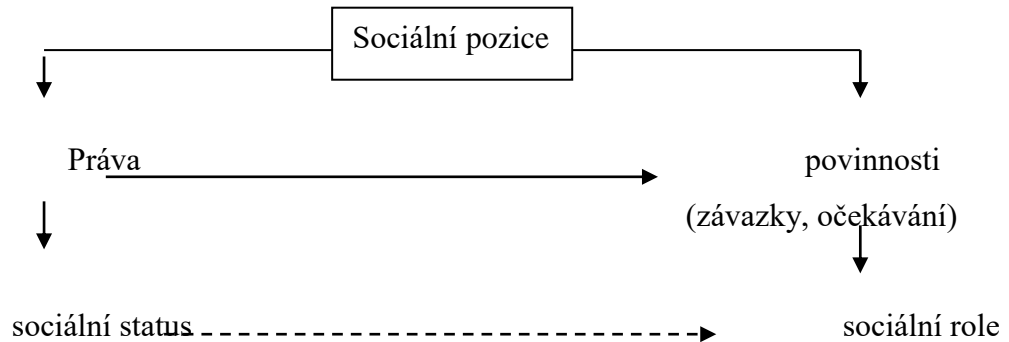
Klasifikaci rolí prováděla řada autorů. **R. Ponton** (1936) rozlišoval mezi připsanými a získanými, **S. F. Nadel** (1957) je rozlišoval podle kategorií (rodinné role, role povolání atp.), **H. Popitz** (1968) podle sankcí spojených s nedodržením rolí. **T.M. Newcomb** (1950) rozlišil role společné, tj. takové, které přijímají všichni členové společnosti (muž, žena), a specifické, které se vážou na specifické funkce, jež má jednatel v příslušné skupině atp.

Základem teorie sociálních rolí je přesvědčení, že člověk je povinen jednat tak, aby to odpovídalo jeho pozice ve skupině či společnosti.

Sociální pozice

Sociální pozici je možno vymezit jako sociální hodnotu místa (postavení), které zaujímá jedinec v nějakém sociálním útvaru ve vztahu k ostatním sociálním pozicím (tj. pozicím jiných jedinců – držitelů jiných sociálních pozic v sociálním útvaru). **Sociální pozice se skládá ze sociálního statusu a sociální role**. Sociální status i sociální role jsou vzájemně oddělitelné jevy, jejich rozlišování je čistě analytické a s každým místem v sociálním útvaru jsou nedělitelně spojena jak práva, tak z nich vyplývající povinnosti, závazky a očekávání. To, co je z hlediska člena skupiny role, je z hlediska ostatních členů skupiny status.

Schéma vzájemných vztahů mezi sociální pozicí, statutem a rolí

Stejnou *sociální pozici* může mít buď jen jeden člen sociálního útvaru, nebo více členů, podle místa, kde se příslušná sociální pozice v hierarchickém uspořádání sociálních pozic nalézá. Čím vyšší sociální pozice, tím jsou s ní spojena větší práva, menší závislost a naopak.

Každý jedinec zaujímá celou řadu různých sociálních pozic v různých sociálních útvarech, přičemž každá jednotlivá sociální pozice má platnost pouze v určitém sociálním útvaru jako jejím systému referenčním. Jedinec může zaujímat tolik sociálních pozic, kolika sociálních útvarů je členem.

Sociální pozice se skládá z pozice **získané**, tj. takové pozice, již jedinec nabyl zejména vlastním úsilím, a **připsané** (přidělené, vrozené, k níž jedinec došel bez vlastního přičinění).

PRŮVODCE TEXTEM, PODNĚT, OTÁZKA, ÚKOL

Najděte a definujte termín GENDER a GENDEROVÉ ROLE

Rozumíš?

Průvodce studiem 6

Po malém občerstvení můžeme pokračovat. Nyní se pustíme do šesté kapitoly. Připomínám, že pokud je to možné, učte se vždy na stejném místě a za stejných podmínek. Nyní nás čeká sociální struktura moderní společnosti. Seznámíte se s bližší definicí jednotlivých tříd, které vznikly

Co psát do Průvodce

Sociální struktura

Sociální struktura je podstatnou stránkou každého fungujícího sociálního systému. Názory na možnosti popisu sociální struktury společnosti se vyvíjely podobně jako celý systém sociologického myšlení. Každá společnost má svůj systém rozvrstvení.

Souhrn sociálních vrstev tvoří tzv. *stratifikační systém každé jednotlivé společnosti*.

Stratifikace je takový model celku, ve kterém se pro určení struktury využije kombinace faktorů moci, bohatství a prestiže. Tyto faktory jsou přetaveny do činností a životního způsobu, a vystupují proto relativně komplexně a zastřeně. Průběh diferenciací má spojitý charakter, jednotlivé vrstvy nejsou v realitě striktně odděleny.

Nejdůležitějšími typy členění soudobých ekonomicky vyspělých zemí je systém vrstev (strat) a systém třídní. Rozdíl mezi stratifikací a třídním uspořádáním spočívá v tom, že v prvním případě máme na mysli spíše graduální, plynoucí diferenciaci většího počtu jednotlivých, relativně otevřených stupňů sociální hierarchie s mnoha vzájemnými přechody, kdežto v druhém případě hierarchii s příkřejším, méně prostupným, stabilnějším uspořádáním do menšího počtu předem teoreticky definovatelných skupin.

V našem pojetí je pro vrstvu jako formu stratifikačního členění důležité zejména hledisko ekonomické, kdy společenské postavení, kterého jedinec v rámci sociálního systému dosáhl, je zpravidla důležitější než to, do kterého se narodil.

Rozvrstvená či stratifikovaná společnost je typem sociálního systému, pro který je charakteristická vysoká sociální mobilita. Postavení jedince se může měnit buď v důsledku sociálně ekonomického vývoje společnosti, nebo v důsledku vlastních aktivit v průběhu individuálního života jedince. Často i laik dovede některé jedince zařadit do určité sociální vrstvy. Jako pomůcka mu k tomuto zařazení mohou sloužit právě určité identifikační znaky charakteristické pro tuto vrstvu. Specifické oblečení, způsob bydlení, používání určitých dopravních prostředků, výběr koníčků, okruh přátel atd.

Stabilita společnosti je výrazně ovlivňována charakterem sociální struktury. Za jeden z podstatných stabilizačních prvků je považována velikost střední vrstvy. Střední vrstva je

tvořena střední úrovní, kterou lze dosáhnout na žebříčkách podle moci, bohatství a prestiže. Střední úroveň může být také vnímána jako to, co je nejběžnější, nejobvyklejší nebo nejčastější. Od této střední úrovně se výše nalézají vyšší vrstvy a níže nižší vrstvy.

Třídy v dnešní moderní společnosti

Dnešní moderní společnost se vyznačuje mazáním propastí mezi chudými a bohatými pomocí daní a sociálních dávek a také lepším přístupem ke vzdělání. Naopak lze rozdíly pozorovat hlavně v oblasti zdravotní péče a úmrtnosti (např. v nižších vrstvách je vyšší úmrtnost kojenců). Co se týče majetku, tak nejvyšší kumulace bohatství je stále výsadou několika málo jedinců a rodin. Například ve Velké Británii horních 10% obyvatel vlastní asi 50% majetku a 1% lidí vlastní 75% soukromých akcií, i přesto že se celkový počet akcionářů zvětšuje. K obdobným číslům můžeme dojít také ve Spojených státech amerických. Co se týče reálných příjmů, tak jsou 3x i vícekrát vyšší než před sto lety a to u všech profesí, takže se dá říct, že v dnešní době má běžná rodina mnohem méně problémů co se týče financí než stejná rodina na začátku 20. století. Pro lepší ilustraci si nyní uvedeme, jak vypadají jednotlivé třídy.

Vyšší třída

V tomto případě jde o malý počet lidí (zhruba jedno procento populace) vlastníci značný majetek. Tuto třídu lze rozdělit dále na „tradiční bohaté rodiny“ (majetek se dědí z generace na generaci) a „zbohatlíky“ (ti přišli ke jmění svým přičiněním, tímto příkladem může být například Bill Gates). Obě skupiny se navzájem prolínají, obchodují spolu, ale mohou sebou i opovrhovat či dokonce odepírat přístup do určitých klubů (golfový klub, kde nemůže být členem každý,...). V rukou těchto lidí je sice značný majetek, ale jejich moc ochabuje. Velké firmy a koncerny totiž nejsou už v rukou jednotlivců, ale v naprosté většině jsou to akcionáři, kteří firmy vlastní, ale vzhledem k tomu, že akcionáři nemají téměř žádné slovo ve vedení firem, jsou to právě vrcholoví manažeři, kteří mají ve svých rukou moc. Sociolog John Goldthorpe dokonce nemluví o vyšší třídě, ale o servisní třídě, kde jsou nejdůležitějšími osobami ředitelé podniků a špičkoví odborníci. Dále pak se poukazuje na význam institucionálního vlastnictví akcií, kde soukromé vlastnictví ztrácí na významu.

Střední třída

V dnešní době se jedná bezesporu o nejpočetnější třídu. Je tomu tak díky rozmachu institucí a terciální sféry. I v této třídě jsou však značné rozdíly, hlavně ekonomického rázu. Rozdíl v platech může činit i několik desítek tisíců korun. Z tohoto důvodu se střední třída dělí ještě na tři podtřídy.

Stará střední třída

Do této třídy patří například nezávislí podnikatelé, živnostníci, majitelé malých obchodů a soukromě hospodařící zemědělci. Tito živnostníci a malé firmy jsou méně stabilní a konkurenceschopné než firmy velké a většinou nemají dlouhou životnost. I přes tento fakt však jejich počet neklesá, protože je stále dost uchazečů ochotných vyplnit vzniklou mezeru na trhu. Největší konkurencí jsou zejména velké obchodní řetězce. Velikost staré střední třídy však značnou měrou ovlivňují ekonomické a politické podmínky v zemi.

Vyšší střední třída

Označovaná také někdy jako „služící třída“ – *service class*. Sem patří zejména odborníci a řídicí pracovníci. Ti slouží potřebám zaměstnavatelů a vytvářejí administrativní aparát. Poskytují jim specializované vědomosti a *know-how*. Tato skupina vděčí za své postavení především svým kvalifikačním předpokladům (tituly, vysokoškolské diplomy, atd.). Většina z nich má dobré pracovní vyhlídky i platové podmínky. Jejich odstup od lidí vykonávajících běžná nemanuální zaměstnání se v posledních letech zvýšil. Často se také uchylují do soukromého sektoru vzhledem k tomu, že v posledních letech dochází ke zeštíhlování organizací a práce v zaměstnaneckém poměru se stává nejistou.

Nižší střední třída

Patří sem například učitelé, zdravotní sestry nebo nižší úředníci. Pracovní a platové podmínky často nejsou odlišné od manuálních pracovníků. Zde je na místě otázka, zda tedy ještě stále patří do střední třídy. S touto otázkou se často spojují pojmy jako je „feminizace“ (úkaz, kdy se některé profese svěřují ženám) a „proletarizace“ (snižování kvalifikace potřebné pro práci v zaměstnání). Teorie, že se nižší střední třída rozplývá, se však nepotvrdila, jelikož se

prokázalo, že tzv. „bílé límečky“ (úředníci) mají větší možnost vlastního rozhodování než většina dělníků a sami se také na rozdíl od dělníků považují za součást střední třídy. Mají také často odlišné sociální a politické postoje.

Dělnická třída

Do této skupiny zahrnujeme manuálně pracující. I přesto, že ve většině zemí je značný počet chudých lidí, osoby vykonávající manuální zaměstnání už dnes mezi chudé nepatří. Došlo totiž k celkovému zvýšení životní úrovně a většina z těchto lidí vlastní předměty jako třeba pračky, televizory, auta, počítače či mobilní telefony, které si chudí lidé pořídit nemohou. Co se týče otázky zařazení do tříd, tak se manuálně pracující nestávají „novou střední třídou“ i přesto, že platové podmínky je k tomu předurčují. Tito lidé totiž často nemají ke své práci žádný vztah (jako důsledek jednotvárnosti a nezajímavosti práce) a považují ji pouze za prostředek k uskutečnění nějakého cíle, kterým však není postup na společenském žebříčku, ale uspokojování hmotných potřeb. Dělnickou třídu lze rozdělit ještě na „vyšší dělnickou třídu“, do které patří kvalifikovaní pracovníci na plný úvazek, jsou obvykle odborově organizovaní a jejich pracovní místa jsou stabilní. Naproti tomu „nižší dělnickou třídu“ tvoří lidé nekvalifikovaní nebo jen částečně kvalifikovaní, pracující na částečný úvazek, s nízkým výdělkem a nejistým pracovním místem. Je nesporné, že vnitřní stratifikace dělnictva i celé společnosti dnes záleží nejen na typu zaměstnání, ale i na rozdílném charakteru spotřeby a životního stylu. Moderní společnost je v mnoha směrech konzumní, orientovaná na hromadění a spotřebu zboží.

Underclass

Tento výraz vyjadřuje v podstatě část dělnické třídy, která je na trhu práce znevýhodňována. Tito lidé mohou mít výrazně horší pracovní podmínky a životní úroveň než naprostá většina obyvatel. Jde většinou o přistěhovalce nebo etnické menšiny, které byly v minulosti donuceni žít v ghettech. Dnes je tam drží spíše ekonomické důvody. Co se týče zaměstnání, tak bývají obvykle dlouhodobě nezaměstnaní nebo zaměstnání často střídají. Z těchto důvodů se stávají také závislími na sociálních dávkách a vytvářejí si jakousi „*kulturu chudoby*“. Ztrácejí tak motivaci k vyhledávání práce, uzavírání svazků a budování pevné komunity.

Elita a bezdomovci

V této subkapitole se budeme věnovat dvěma skupinám lidí, kteří by se sice dali zařadit do některé z výše uvedených tříd, ale jak si popíšeme později nelze jednoznačně říct do které. Zatímco finanční magnát bude určitě patřit do vyšší třídy, tak Miss České republiky tam zcela určitě patřit nebude. Jak elita, tak i bezdomovci mají jedno společné. Obě tyto skupiny jsou co se týče počtu, v poměru s populací, zanedbatelné a patří na okraje pólů společenského žebříčku. Navíc jsou ze sociologického hlediska velice důležité – elita jako ti kdo mají moc a uznání a bezdomovci jako ti, kteří mají závažný problém.

Elita

Elitou se do značné míry zabýval americký sociolog **Charles Wright Mills**. V podstatě rozdělil elitu do tří skupin. *Nejvýznamnější osoby v existenci státu a jeho organizací* (vrcholní politici, vojenští důstojníci), *důležité osoby na poli průmyslu a obchodu* (finanční, korporační magnáti) a *celebrity* (sportovci, umělci). Co to vlastně elita je? Je to několik málo jedinců, kteří jsou ve své profesi nějakým způsobem výjimeční.

U vysoce postavených manažerů, jsou důležité osobnostní rysy, znalosti a dovednosti. Svě uznání a postavení ve společnosti je dáno jejich osobními schopnostmi. Existují školy, kde se předpokládá, že po úspěšném zvládnutí má člověk velkou šanci se dostat mezi elitu (West Pointu či Harvard).

U celebrit jsou rozhodujícími faktory krása, talent a vytrvalost.

Humanistické pojetí elity spočívá v trochu jiném náhledu. Nechápu totiž elitu jako společenskou vrstvu, ale jako roztroušené jedince, kteří jsou výkonnější, chytřejší apod. Není rozhodující zda jsou chudí či bohatí, ale příslušníky elity jsou proto, jací jsou.

Bezdomovci

Neboli *houmles*, jak říká počeštěný anglický název, (z anglického Homeless neboli bez domova) se nacházejí na opačném pólu lidské společnosti než elita. Tito lidé jsou bez přístřeší a velice často se nacházejí na samotném ekonomickém dně. Důvody proč jsou tito lidé nuceni, i přes zvyšující se životní úroveň, žít na ulici je více.

Jedním z nich je svoboda pohybu, sociální volnost nebo poruchy socializace. V těchto případech mohou být „odchody na ulici“ více či méně dobrovolné. Větší skupinu však tvoří ti, kteří se tam ocitli nedobrovolně a to z ekonomických důvodů. Výzkumy ukazují, že nejnáze se v postavení bezdomovců ocitají lidé z níže postavených dělnických rodin, nekvalifikovaní, s velmi nízkými příjmy. Velkou roli zde hraje restrukturalizace ekonomiky a s ním spojená nezaměstnanost, z velké části dlouhodobá.

